

Pla d'acció tutorial per a estudiants universitaris amb discapacitat (PATdis)

Guia de recomanacions

Gestors i professorat universitari

Autors:

Anabel Galán-Mañas, Joaquín Gairín, Montserrat Fernández, Josep María Sanahuja,
José Luís Muñoz i Judit Oliver

Revisors i col·laboradors:

Aleix Barrera, Carla Quesada, Marcela Salinas i participants dels Grups de Treball de la
Jornada “Universitat i Discapacitat: Pla d’Acció Tutorial” (UAB: 4/12/2012).

Projecte: Aquest document s’ha elaborat en el marc del projecte “Pla d’acció tutorial per a estudiants universitaris amb discapacitat” de la convocatòria de Projectes i accions orientades a la millora de l’atenció integral i ocupabilitat dels estudiants universitaris, finançat pel Ministeri d’Educació, Cultura i Esport (Ordre EDU/2346/2011, de 18 d’agost, Resolució EDU/3536/2011, de 12 de desembre).

NOTES:

Per facilitar la lectura, s’evita la utilització continuada de la duplicitat de gènere. Així, cada vegada que se cita professor, coordinador, estudiant, etc. s’entén que es fa referència a tots gèneres, sense que això impliqui cap tipus de consideració discriminatòria ni valoració pejorativa.

Índex

PRESENTACIÓ DEL PATdis

El repte de la universitat inclusiva	5
Objectius del PATdis	7
Destinataris del PATdis	8
Formes d'utilització del PATdis	8

PRINCIPIS DEL PATdis

Intervenció institucional per a la inclusió	11
Agents implicats	12
Àrees d'actuació	16
Formats d'actuació	18
Moments d'actuació	20

PLA D'ACCIÓ TUTORIAL PER A ESTUDIANTS AMB DISCAPACITAT

Organització del PATdis	22
Gestió del PATdis	25
Institucionalització del PATdis	29

GUIA DE RECOMANACIONS

Orientacions per als gestors universitaris	32
Orientacions per al professorat universitari	34

REFERÈNCIES PER APROFUNDIR EN EL TEMA

Algunes referències bibliogràfiques	50
Serveis i unitats universitàries d'atenció als estudiants amb discapacitat	52

PRESENTACIÓ DEL PATdis

El repte de la universitat inclusiva

Objectius del PATdis

Formes d'utilització del PATdis

El repte de la universitat inclusiva

El context globalitzador i canviant en el qual ens trobem requereix noves formes d'ensenyament i aprenentatge coherents amb la realitat i les demandes formatives que genera. En aquest context, guanya importància l'adquisició de competències per a la resolució de problemes professionals i personals plantejats en la quotidianitat. La universitat, atenta a aquesta realitat, reforça un model formatiu en el qual cobren rellevància la interacció amb l'estudiant, la seva feina autònoma i la comunicació bidireccional.

Darrere d'aquest plantejament es revitalitza la idea que les accions orientadores i tutorial, sempre presents, també constitueixen un aspecte de la formació integral dels estudiants. S'entén que orientar és ampliar el marc d'experiències, interessos, expectatives i oportunitats, i promoure que els estudiants desenvolupin les capacitats apropiades per integrar-se i rendibilitzar els estudis universitaris, i per projectar-se cap a la integració social i professional.

Les universitats de l'estat espanyol han anat desenvolupant, des de la perspectiva assenyalada i en els últims anys, un conjunt divers d'accions tutorial: orientació sobre l'elecció dels estudis i el seu accés, el procés de matriculació i l'elecció d'itineraris curriculars, el suport als estudis, l'ajuda per facilitar la inserció laboral i la possible continuïtat dels estudis a postgrau, per exemple. En ocasions, les funcions tutorial inclouen el desenvolupament personal i humà de l'estudiant com a part de l'educació per a la carrera. Així, es procura traspasar l'acció tutorial limitada a resoldre dubtes sobre continguts i assignatures que durant molt temps ha prevalgut en el nostre sistema universitari. Paral·lelament, es promou la realització de plans de tutoria que, aprofitant les sinergies existents, permetin sistematitzar el conjunt d'opcions que els centres universitaris adopten per donar suport al progrés i a l'èxit acadèmic dels seus estudiants.

L'extensió de la preocupació i suport a l'estudiant també ha arribat a persones i col·lectius que necessiten una atenció especial per les seves característiques i s'ha desenvolupat una normativa relacionada amb això. Així, la Llei Orgànica 6/2001, de 21 de desembre, d'Universitats (BOE, de 24 de desembre de 2001) i els Estatuts de pràcticament totes les universitats públiques espanyoles inclouen diversos preceptes sobre el procés d'inclusió en contextos universitaris, específicament per a aquells estudiants amb discapacitat. S'hi reconeix el dret de l'alumnat amb discapacitat a la igualtat d'oportunitats i a la no-discriminació per raó de discapacitat (art. 46, b), i s'estableix, per part de les universitats, mesures d'acció positiva (disposició addicional vint-i-quatre). Així mateix, alguns Estatuts estableixen la posada en marxa d'Unitats d'atenció als estudiants amb discapacitat o de serveis específics per a aquest col·lectiu (assistència social, inserció laboral, assessorament, orientació, tutorització, interpretació a llengua de signes, voluntariat, etc.). A més, existeixen estatuts i reglaments universitaris que estableixen mesures d'adaptació curricular, sobretot referent al temps i el format dels exàmens, així com de suport en l'àmbit de la docència i l'avaluació. Algunes universitats, fins i tot, van crear una comissió per dur-les a terme.

L'orientació i la tutoria s'enfronten, en aquest context, a dos problemes principals, com són delimitar els col·lectius que han d'atendre i concretar la filosofia que han d'aplicar.

Entenem la discapacitat des de la perspectiva que considera la CIF (l'OMS i l'OPS, 2001). Com a terme genèric, la discapacitat inclou deficiències de les funcions i estructures corporals (abans identificades com a deficiències), limitacions en l'activitat habitual (abans identificades com a discapacitats) i restriccions en la participació social possible (abans identificades com a minusvalides), indicant els aspectes negatius de la integració entre l'individu (condició de salut) i els seus factors contextuais (factors ambientals i personals).

Les persones amb discapacitat (diversitat funcional, per a alguns estudiosos) s'identificarien, així, amb les persones que tenen una o més deficiències de tipus físic, mental, psíquica o sensorial, ja sigui amb caràcter temporal o permanent, i que veuen restringida o impedita la seva participació plena i efectiva, amb igualtat de condicions que les altres persones i en la societat amb què es relacionen, com a conseqüència de la interacció amb diverses barreres presents en l'entorn. Sota aquesta denominació entra, per tant, una gran varietat de possibilitats.

Més recentment, la convenció sobre els drets de les persones amb discapacitat reconeix que la discapacitat és un concepte que evoluciona i que resulta de la interacció entre les persones amb deficiències i les barreres degudes a l'actitud i a l'entorn que eviten la seva participació plena i efectiva en la societat, en igualtat de condicions amb les altres (ONU, 2006).

L'atenció a les persones amb discapacitat en contextos formatius es relaciona amb la consideració de les seves necessitats educatives específiques. Aquestes estan lligades amb una concepció de l'aprenentatge entès com un procés constructiu que es desenvolupa en la interacció de la persona amb el medi. L'atenció a les persones amb discapacitat es refereix als suports i recursos extraordinaris que alguns estudiants amb discapacitat necessiten per assegurar el seu procés acadèmic, i obtenir experiències apropiades i que permetin un aprenentatge significatiu. La seva consideració i aplicació ens permeten avançar en dissenys universals per a l'aprenentatge (respectuosos amb els principis d'equitat, flexibilitat, informació i accessibilitat, entre d'altres) i en el desenvolupament d'institucions inclusives.

Aconseguir els propòsits esmentats no és fàcil, però es pot plantejar com un repte que progressivament pot superar-se. L'opció és important i, per aquesta raó, ha d'estar oberta a tots els estudiants i a totes les possibilitats. Suposa, a més, considerar i parlar de la responsabilitat del professor (que ha de ser receptiu) i de l'alumne (que ha de ser proactiu i ha de donar a conèixer les seves necessitats, sol·licitant serveis o reclamant tot el que necessiti), de la manera com ho comunica l'estudiant amb discapacitat, de la manera com l'estudiant percep i sent la relació d'ajuda, que pot exigir, de vegades, la mediació, i de treballar des de la normalitat. Cal considerar, també, els problemes operatius que exigeix el procés d'orientació i els que es deriven d'una organització que fragmenta molt el currículum formatiu o que dificulta la coordinació perquè molts professors intervenen en una mateixa assignatura, per exemple.

Progressivament, es tracta de superar la universitat segregadora i avançar en la línia de la integració i el repte de la inclusió. La universitat inclusiva pensa en totes i cada una de les persones que s'hi relacionen i pren mesures perquè aquestes relacions no quedin afectades per les característiques de les persones. De fet, fa realitat al dia a dia l'accessibilitat universal en situacions concretes i senzilles (formularis de matrícula, accessibilitat informàtica...) i l'estén a tot tipus de vulnerabilitat, evitant la fràgil frontera entre alguns tipus de diversitat i els inicis de la marginalitat.

Objectius del PATdis

Aquesta guia té com a finalitat servir de suport als agents implicats en l'orientació dels estudiants universitaris amb discapacitat. Vol proporcionar pautes clares d'actuació als diferents agents implicats en el procés formatiu dels estudiants amb discapacitat, a fi de garantir que els estudiants amb discapacitat puguin seguir els seus estudis universitaris en igualtat de condicions que la resta. El seu major assoliment seria ajudar a optimitzar el procés d'aprenentatge de l'estudiant amb discapacitat, potenciar la seva autonomia personal i facilitar la maduració del seu projecte personal i professional. Paral·lelament, busca afavorir pràctiques inclusives a la universitat, i a les activitats internes i externes vinculades amb els estudis universitaris

Més específicament, els objectius que pretén són:

- Proporcionar pautes generals d'atenció i suport per a persones que presenten necessitats educatives específiques associades a discapacitat.
- Impulsar l'activitat de centres i titulacions dirigida a sistematitzar l'atenció a estudiants amb discapacitat.
- Proporcionar eines que permetin l'elaboració de plans tutorials per a estudiants amb discapacitat a les diferents facultats.

A través del PATdis es busca afavorir els objectius formatius vinculats a la tutoria universitària, que es poden concretar en:

- Conèixer i valorar les necessitats individuals dels estudiants amb discapacitat en un context universitari i respondre-hi.
- Orientar de manera personalitzada l'estudiant amb discapacitat en el procés de formació universitària.
- Ajudar en la recerca de solucions a les possibles dificultats acadèmiques i personals vinculades a la formació universitària.

Un cop situats els propòsits en el context d'una universitat inclusiva, el repte és fer efectives i eficients les actuacions que es promoguin. També, proporcionar una eina útil i fàcil d'utilitzar que serveixi com a primer referent per als processos d'atenció dels estudiants amb discapacitat.

Destinatariis del PATdis

Els destinatariis directes són:

- Les institucions universitàries (universitats, centres d'educació superior) i, més concretament, els serveis establerts d'acompanyament i ajuda a l'estudiant.
- Els gestors universitaris vinculats a l'atenció d'estudiants universitaris amb discapacitat, particularment, els responsables de facultats (tutors d'estudiants amb discapacitat), els coordinadors de titulació i els gestors de programes establerts d'atenció a estudiants universitaris amb discapacitat.
- Les persones relacionades directament amb estudiants universitaris amb discapacitat, normalment, el professorat, el personal d'administració i serveis, i la resta d'estudiants.

També poden estar interessats en el contingut de la Guia de Recomanacions i les propostes que conté tot el personal de la universitat identificat amb la construcció d'una universitat més inclusiva, les institucions i professorat d'ensenyament secundari que busquen una transició secundària-universitat de qualitat, i els experts en temes de diversitat i inclusió educativa.

Es tracta, per tant, d'una proposta d'interès informatiu, formatiu i institucional, que pot ajudar a la inclusió efectiva de tots els estudiants, a la sensibilització de la població universitària sobre la problemàtica dels que tenen una discapacitat i a una major consciència de normalitat per a alguns universitaris amb discapacitat.

Formes d'utilització del PATdis

El PATdis ha de servir per als objectius establerts; tanmateix, les formes d'utilitzar-lo poden ser diverses en funció de les prioritats que s'estableixin i de la naturalesa del context d'actuació. En qualsevol cas, partirem sempre de la seva concreció per a una universitat o centre d'educació superior determinat.

Aquest document ha d'interpretar-se com una guia que s'ha d'adaptar a plans d'acció tutorial per a estudiants amb discapacitat específics en funció de les característiques i necessitats dels centres universitaris i les titulacions. També pot ser d'interès utilitzar-lo per a les unitats o serveis d'atenció a les persones amb discapacitat. Així mateix, poden derivar-se'n concrecions, com puguin ser, a tall d'exemple: un decàleg per al personal (directius, professorat o estudiants), protocols d'actuació per a serveis o persones, llistes de control sobre processos d'orientació i tutoria o un model d'avaluació del sistema de qualitat de l'atenció als estudiants amb discapacitat.

Les reflexions desenvolupades en aquest document poden servir per dissenyar:

- a) Accions informatives, adreçades tant a sensibilitzar i informar els col·lectius implicats com tota la comunitat universitària. La difusió de les accions esmentades en els processos de captació i matriculació dels estudiants poden servir per a aquests propòsits.
- b) Accions formatives sobre metodologies inclusives i accessibilitat dels materials d'aprenentatge.
- c) Accions institucionals, relacionades amb la defensa dels drets i deures de les persones, el foment d'una universitat inclusiva, el desenvolupament d'unitats o serveis d'atenció a l'estudiant amb discapacitat.

En qualsevol cas, es tracta de considerar el PATdis com: a) un medi per promoure i impulsar l'atenció d'estudiants amb discapacitat; b) un instrument per sensibilitzar i implicar tothom en el desenvolupament de la universitat inclusiva, cosa que exigeix concrecions adequades als contextos específics i que comptin amb la participació dels agents implicats; c) un producte que incideix en els aspectes positius, reforçant les bones conductes i evitant visions exclusivament centrades en el compliment de la legislació vigent; d) una proposta que busca l'acceptació i aplicació d'una manera voluntària i que parteix del convenciment de la seva necessitat i importància, i e) una aplicació que considera tan important el contingut com les formes, com es concreta i com s'aplica, i destaca de nou el valor de la participació, i de la formació i difusió permanents.

PRINCIPIIS DEL PATdis

Intervenció institucional per a la inclusió

Agents implicats

Àrees d'actuació

Formats d'actuació

Moments d'actuació

Intervenció institucional per a la inclusió

Les universitats, durant els darrers anys, han avançat molt en la gestió política i administrativa per establir línies d'actuació més inclusives que permetin garantir els drets de tots els estudiants (inclosos els estudiants amb discapacitat) en tots els àmbits (personal, educatiu, laboral) basant-se en els principis d'accessibilitat universal i disseny per a tothom.

Malgrat els esforços que està aplicant la Universitat per assolir i desenvolupar processos d'inclusió educativa de qualitat, encara queda un llarg camí per recórrer. No podem oblidar que la qualitat, i en definitiva l'excel·lència, de qualsevol sistema educatiu està directament relacionada amb la capacitat que té la institució per donar resposta als estudiants susceptibles de ser exclosos socialment.

Aquelles institucions públiques i/o privades que pretenguin ser excel·lents en els seus àmbits, hauran de considerar i incorporar la capacitat d'implementar processos d'inclusió entre les seves organitzacions com una mesura clau. Una universitat serà excel·lent gràcies a magnífics resultats en la docència i investigació, però també gràcies a la seva capacitat per desenvolupar polítiques inclusives que permetin l'accés a la formació d'aquells estudiants que tenen més dificultats, possibilitant així que aconseguixin ser autònoms i que s'assoleixi el seu apoderament. Per això, la universitat, com a institució que genera coneixement i transformació social, haurà de desenvolupar les mesures i accions oportunes que permetin aconseguir una inclusió real dels col·lectius més desfavorits i, entre ells, de les persones amb discapacitat. Només d'aquesta forma s'aconseguirà una universitat inclusiva que revertirà en una societat més justa.

En aquest sentit, una de les primeres accions que ha de dur a terme la universitat com a institució és vetllar pel compliment del marc legal existent en l'àmbit de la discapacitat, legislació que algunes universitats han desenvolupat mitjançant l'aprovació de reglaments específics i que tenen com a objectiu garantir la igualtat d'oportunitats en l'accés, la permanència i la graduació dels estudiants amb discapacitat.

Les mesures adoptades en la direcció assenyalada han de ser transferides a tots els òrgans i agents implicats en els diferents processos en què els estudiants es veuen implicats durant la seva estada a la Universitat (formació, recerca, participació, etcètera) i també s'han d'avaluar per conèixer-ne el grau de compliment.

Es materialitza, així, el compromís de la institució a tots els nivells (rectorat, deganats, coordinadors de titulació, professorat, personal d'administració i serveis, estudiants, visitants, etc.) i amb totes les persones que la senten com a pròpia i que li ofereixen la seva feina i coordinació per aconseguir les millors respostes possibles. Parlem d'un compromís institucional que es complementa amb la implicació de col·lectius i persones, i que aconseguix un equilibri perfecte entre els drets i els deures de tota la comunitat universitària. Parlem, també, de la universitat com un espai de convivència real i democràtic, que tindria com a expressió superior un campus universitari inclusiu.

Agents implicats

Hi ha diversos agents que poden exercir les funcions tutorialis: psicopedagogs dels serveis d'atenció a l'estudiant amb discapacitat; tutors de centre, professorat de les diferents assignatures; estudiants amb o sense discapacitat de cursos superiors que assessoren i informen els altres (tutoria entre iguals); professionals al lloc de pràctiques (mentors del pràcticum), que es coordinen amb el professorat tutor de la universitat, i personal de programes concrets i específics. A continuació es comenten algunes de les funcions i activitats que realitzen i el marc institucional des del qual actuen:

- *Serveis universitaris d'atenció a l'estudiant amb discapacitat.* Aquests serveis existeixen en gairebé totes les universitats públiques i privades del territori espanyol. La seva missió és garantir que els estudiants amb discapacitat puguin accedir, estudiar i finalitzar els seus estudis universitaris en igualtat d'oportunitats que la resta d'estudiants. Posen a la seva disposició els recursos tècnics i humans que poden requerir al llarg del seu procés formatiu. Al llarg del temps, aquests serveis s'han anat professionalitzant i han anat assumint tasques de tutorització i acompanyament dels estudiants amb discapacitat en l'àmbit universitari. Alguns dels serveis que presten són accions d'acollida (detecció de necessitats socials, personals i de comunicació), informació al professorat sobre les adaptacions metodològiques a l'aula, adaptacions per garantir l'accés a la informació i a la comunicació, gestió de les adaptacions dels sistemes d'avaluació, adaptacions de mobiliari i espais, entre d'altres.
- *Responsable de facultat.* En el context dels centres universitaris, hi ha sovint un responsable de l'atenció al col·lectiu d'estudiants amb discapacitat. Sol ser un membre de l'equip de deganat o el coordinador de titulació, que assumeix aquesta funció general; també, es pot parlar d'un responsable específic que actua per delegació dels anteriors (responsable de facultat, en algunes institucions). Les opcions són diverses i varien en funció de la mida del col·lectiu considerat, les titulacions afectades i el sistema organitzatiu adoptat institucionalment.

El responsable de facultat serveix de vincle entre els serveis d'atenció a l'estudiant amb discapacitat, els docents i els estudiants amb discapacitat. La seva intervenció resulta clau per la proximitat que té amb els estudiants i el professorat implicat; l'ampli coneixement que té de la titulació, de les assignatures que estiguin cursant els estudiants amb discapacitat i de les sortides professionals que cal realitzar, i la facilitat per canalitzar els canvis que siguin necessaris en la gestió acadèmica o altres aspectes vinculats a la funció del centre universitari. Més concretament, pot incidir en aspectes:

- *Acadèmics* de la titulació, proporcionant informació i l'acollida inicial, el seguiment del progrés acadèmic, l'orientació en l'elecció de matèries i tècniques d'estudi, etc.

- *Professionals*, des de l'orientació sobre l'itinerari professional fins a aspectes de formació permanent.
- *Personals*, derivant l'estudiant cap a unitats o serveis que puguin ajudar-lo a la presa de decisions, la resolució de conflictes, etc.
- *Docent-tutor acadèmic*. Ha de tenir un bon coneixement dels estudis, interès per orientar i ajudar l'estudiant amb discapacitat en el seguiment de l'assignatura i disposar de competències per fer-ho amb èxit. Es tracta que sigui competent per treballar en i amb la diversitat. El seu perfil ha de complir, almenys, amb dos requisits: a) coneixement bàsic de la titulació, els itineraris curriculars, els àmbits de la professió i els serveis oferts per la universitat que li permetin adaptar les metodologies docents en funció tant de la discapacitat dels estudiants que tingui a l'aula com dels recursos i els materials d'aprenentatge que disposi i b) disposar d'habilitats socials i de relació com aptituds per la relació interpersonal, empatia amb els estudiants amb discapacitat i predisposició per afrontar positivament els problemes.
- *Estudiants-assessors*. La implicació dels estudiants en l'atenció a la diversitat contribueix a la seva formació personal i es vincula a la seva major responsabilitat en el funcionament universitari. En algunes universitats, els requisits per ser estudiant-assessor (mentor) es relacionen amb estar cursant els últims cursos d'una titulació en la qual es desenvolupa el programa. Existeix, també, la possibilitat que un estudiant amb discapacitat d'un curs superior assessori un altre estudiant sobre els recursos, assignatures, treballs acadèmics, serveis que ofereix la institució, etc.

Generalment, les principals demandes dels estudiants als seus respectius companys assessors responen a dos àmbits: la quotidianitat a la Facultat i a la Universitat (ubicació de serveis, informació institucional, estructura i funcionament intern, tràmits i gestions, etc.) i informació sobre particularitats de determinades matèries, dubtes i dificultats davant dels estudis, planificació de la carrera.

Es pot considerar també la importància que estudiants amb discapacitat dels últims cursos o de postgrau actuïn com a assessors experts d'altres estudiants amb discapacitat que estan cursant el primer any i com a assessors a docents.

Una altra modalitat existent en algunes universitats consisteix que l'estudiant-assessor sigui un estudiant company del mateix curs i grup, que dona suport a l'estudiant amb discapacitat en tasques com prendre apunts, manipular a classes pràctiques, gestionar l'agenda, en funció de les necessitats de l'estudiant amb discapacitat. L'estudiant de suport rep formació per al desenvolupament de l'activitat.

- Altres d'implicats

Donen suport als estudiants amb discapacitat altres figures que, dins del procés de tutorització, poden considerar-se agents facilitadors, ja que no tenen responsabilitat directa en la presa de decisions, que recau en el propi estudiant amb discapacitat.

- Personal d'administració i serveis. Com a implicats en la gestió de serveis informatius, administratius i de gestió de les instal·lacions, el personal d'administració i serveis pot ajudar d'una manera significativa en l'atenció d'estudiants amb discapacitat. El seu suport no només és proporcionar facilitats, sinó també oferir un tracte personalitzat i proposar millores a l'organització.
- Assistent personal. Reconegut per primera vegada a Espanya mitjançant la Llei 39/2006, de Promoció de l'autonomia personal i atenció a les persones en situació de dependència (LAPAD), que té com a objectiu facilitar que les persones amb discapacitat i en situació de dependència puguin portar una vida autònoma. L'existència de l'assistent personal (AP) es basa en el desig i el dret de les persones amb discapacitat de controlar la seva pròpia vida i de viure-la amb la dignitat que comporta estar en igualtat d'oportunitats amb la resta de la ciutadania. El paper de l'AP està vinculat directament amb les necessitats assistencials o educatives de les persones amb discapacitat i, en determinats casos, és un suport imprescindible per poder dur a terme els estudis universitaris.
- Intèrpret de llengua de signes. És una figura de suport a la comunicació oral dels estudiants amb discapacitat auditiva que utilitzen la llengua de signes com a llengua vehicular. Per a aquests estudiants, l'intèrpret de llengua de signes (ILS) és un recurs imprescindible per seguir i aprofitar les classes, i per poder participar-hi activament.
- Serveis psicopedagògics generals. Existeixen a moltes universitats i tenen com a finalitat orientar i assessorar individualment l'estudiant amb problemes personals i d'aprenentatge, oferint assessorament en tècniques d'estudi, gestió del temps i organització del material acadèmic i tècniques d'afrontament a l'estrès, entre altres.

A tall de resum, les accions generals que haurien de realitzar els diferents agents implicats queden recollides a continuació.

Institució/Universitat

- Potenciar la realització d'accions de promoció entre la universitat i els centres de secundària per facilitar la transició a la universitat dels estudiants amb discapacitat
- Organitzar jornades de portes obertes per a estudiants de batxillerat amb discapacitat
- Organitzar visites al campus per a estudiants de secundària i de cicles formatius
- Donar a conèixer el campus a les famílies d'estudiants de batxillerat i de cicles formatius
- Visitar centres de secundària i ajuntaments
- Organitzar salons i fires d'ensenyament
- Garantir l'accessibilitat de la informació
- Oferir formació sobre metodologies docents, materials i recursos accessibles

Servei d'atenció a l'estudiant amb discapacitat

- Detectar les necessitats educatives de cada estudiant
- Intervenir davant de les necessitats educatives de cada estudiant
- Informar el professorat sobre les necessitats educatives de cada estudiant
- Orientar en l'elecció dels estudis tenint en compte les necessitats educatives derivades de la discapacitat
- Orientar en la modalitat d'estudis a l'hora de realitzar la matrícula (via ràpida/lenta, torn)

- Facilitar la mobilitat dins del campus
- Gestionar l'assignació del personal de suport (assistent personal, intèrpret de llengua de signes, acceptant d'apunts, etc.)
- Orientar el professorat sobre metodologies docents, materials i recursos accessibles
- Afavorir l'accessibilitat al material d'ensenyament-aprenentatge
- Valorar les necessitats d'allotjament adaptat
- Facilitar l'accés a l'ús de les TIC i eines informàtiques, tant en el procés d'ensenyament-aprenentatge com en el sistema d'avaluació
- Donar suport en la gestió de recursos en els programes de mobilitat en coordinació amb la universitat d'acollida
- Orientar sobre estudis de tercer cicle i la inserció laboral
- Informar sobre els programes de beques i ajuts específics per a estudiants amb discapacitat

Responsable de Facultat dels estudiants amb discapacitat

- Acollir i presentar la facultat als estudiants de nou accés
- Orientar en l'elecció d'assignatures
- Donar a conèixer al professorat les necessitats educatives de cada estudiant amb discapacitat que tingui en les seves assignatures
- Facilitar informació sobre metodologies docents, materials i recursos accessibles al professorat
- Orientar sobre els programes de mobilitat
- Facilitar l'orientació sobre estudis de tercer cicle i la inserció laboral

Docent - tutor acadèmic

- Adaptar els materials d'aprenentatge a les necessitats de l'estudiant
- Fer servir metodologies docents inclusives
- Facilitar l'accés a eines informàtiques, tant en el procés d'aprenentatge com en el sistema d'avaluació
- Facilitar recursos documentals accessibles
- Adaptar l'avaluació (format, durada, etc.)

Servei d'atenció pedagògica

- Intervenir davant de les dificultats en l'estudi de l'estudiant

Serveis universitaris d'ocupació

- Afavorir la inserció laboral dels titulats amb discapacitat

D'altres:

Personal d'administració i servei

- Donar suport per a la formalització de la matrícula
- Donar suport en les qüestions de tipus administratiu (canvi de matrícula...)

Assistent personal

- Facilitar el seguiment de les classes
- Ajudar o executar les activitats bàsiques de la vida diària

Estudiant de suport

- Facilitar la presa d'apunts
- Informar sobre el funcionament quotidià de la facultat.
- Facilitar l'organització i gestió de les tasques, en cas necessari Donar suport per al seguiment de les assignatures
- Adaptar l'avaluació (format, durada, etc.)
- Participar en sessions d'orientació i seguiment amb l'estudiant o altres agents implicats

Servei d'atenció pedagògica

- Intervenir davant de les dificultats en l'estudi de l'alumne

Àrees d'actuació

Per desenvolupar les principals àrees d'actuació en l'atenció a les necessitats educatives específiques dels estudiants universitaris amb discapacitat, es necessita tant de la col·laboració dels serveis d'atenció a la discapacitat com de tots aquells agents (coordinadors d'estudis o coordinadors d'estudiants amb discapacitat, per exemple) implicats en els diferents moments del procés educatiu.

A continuació es detallen les àrees prioritàries d'actuació:

Identificació i valoració de les necessitats educatives específiques dels estudiants que presenten o poden presentar segons la seva situació de discapacitat

Quan un estudiant amb discapacitat arriba a la universitat, el servei d'atenció a l'estudiant amb discapacitat fa una detecció i valoració de les necessitats específiques que presenta o pugui arribar a presentar. Aquesta valoració es fa, normalment i per protocol, a partir del certificat de discapacitat o, en el seu defecte, dels informes mèdics que aporta l'estudiant. A partir d'aquesta valoració els professionals del servei d'atenció a l'estudiant amb discapacitat realitzen un informe on es recullen tant les necessitats de l'estudiant en el procés d'ensenyament-aprenentatge com les adaptacions que pot requerir en els sistemes d'avaluació i d'accés a la informació oral i/o escrita. L'informe també pot establir els protocols d'actuació per donar resposta, si fos necessari, a les necessitats personals d'aquests estudiants.

Es pot comentar que, en compliment de la legislació actual en matèria de protecció de dades, tant la informació sobre la situació personal com la informació sobre les necessitats específiques de l'estudiant es tracten amb la màxima confidencialitat. A més, és necessari comptar amb el consentiment explícit del propi estudiant per dur a terme qualsevol acció que requereixi la seva situació.

Recomanacions pedagògiques

Quan un estudiant amb discapacitat s'inscriu o matricula en una assignatura i es considera necessària la implicació de l'equip docent (professorat, coordinador de titulació, etc.), es programen reunions per valorar les adaptacions que requereix l'estudiant per donar resposta a les seves necessitats educatives. Aquest tipus de recomanacions pedagògiques poden estar relacionades amb: a) l'adaptació dels materials d'aprenentatge (per exemple digitalització d'informació en tinta per fer-la accessible), b) l'adaptació de les metodologies docents (pautes per afavorir la comunicació a l'aula, estratègies per afavorir el procés d'ensenyament-aprenentatge, introducció a l'aula de recursos tecnològics, entre d'altres), c) l'adaptació i/o adequació dels sistemes d'avaluació (flexibilitat en el lliurament de material avaluable, ampliació de temps per a realització d'exàmens, incorporació de recursos tècnics per facilitar l'avaluació, entre d'altres) i d) la incorporació de recursos que permetin la comunicació i participació de l'estudiant a l'aula.

Adaptacions en l'itinerari curricular

Tots els estudiants, i en especial els estudiants amb discapacitat, haurien de rebre orientació sobre les assignatures o els itineraris a què poden optar, per evitar l'assignació prèvia de prejudicis, i revisar en cada cas les competències i objectius establerts per a cada assignatura i les dificultats que poden derivar-se per seguir-la segons el tipus de discapacitat.

Aquest tipus d'orientació és fonamental per als estudiants amb discapacitat que accedeixen per primera vegada a la universitat i que han d'ajustar l'elecció dels seus estudis en funció de les seves necessitats personals, competències, interessos i expectatives. Aquest moment és clau per escollir els estudis correctament, perquè, en molts casos, es poden evitar, així, abandonaments posteriors.

Tant a l'inici del curs com al llarg del mateix, també es pot recomanar que l'estudiant sol·liciti modificacions de matrícula; per exemple, per reduir la seva càrrega lectiva, redistribuir les assignatures entre els semestres o canviar d'assignatures en cas d'haver trobat dificultats per seguir-les.

En aquest tipus d'orientacions s'hauria de comptar amb la col·laboració del tutor de facultat dels estudiants amb discapacitat, ja que coneix bé els estudis, encara que també pot ser interessant incorporar el professorat d'algunes de les assignatures, per valorar si la utilització d'eines tecnològiques possibilitaria un millor accés a la informació, i l'equip tècnic del servei d'atenció a la discapacitat que coneix les necessitats de l'estudiant.

Accessibilitat universal: accessibilitat física i accessibilitat a la comunicació i a la informació

Aquest tipus d'actuacions consisteix a garantir l'accessibilitat tant física com a la informació, a través de la supressió de barreres arquitectòniques, la millora dels sistemes de senyalització i informació, i l'adaptació del mobiliari de l'aula en funció de les necessitats de cada estudiant: taula, pissarra digital, reserva de la primera fila, etc.

A més a més, la universitat ha de garantir la disponibilitat d'equips informàtics i altres recursos tecnològics de suport a l'estudiant amb discapacitat per facilitar l'accés a la informació i a la comunicació.

En algunes universitats aquestes funcions recauen als serveis d'atenció a l'estudiant amb discapacitat, que són els que gestionen i assessoren els estudiants i el professorat en l'ús de les TIC, i serveis associats. També, orienten en el coneixement i utilització d'altres recursos, com la pissarra digital de captació de tinta, els programes específics per a estudiants amb discapacitat visual –Jaws, ZoomText–, els programes de dictat –com el DragonSpeak– i els programes de comunicació augmentativa per a alguns estudiants amb discapacitat física.

Tutories amb els estudiants amb discapacitat

El servei d'atenció a l'estudiant amb discapacitat ofereix, al llarg del curs acadèmic, entre els seus serveis, un programa específic de tutories individuals amb l'objectiu de detectar les necessitats educatives i d'establir, en funció d'aquestes, totes les accions necessàries per garantir l'accés als estudis universitaris. En aquestes tutories s'acompanya l'estudiant amb discapacitat en el coneixement de capacitats i potencialitats i se li ofereixen pautes de treball per millorar les seves estratègies d'aprenentatge, les habilitats de comunicació i relació, que li facilitaran la integració en el grup classe i, com a conseqüència, el treball en equip. Altres qüestions que es treballen a les tutories són: potenciar l'autonomia, prendre decisions, ajustar el ritme d'estudis a

la seva situació, informar sobre les possibilitats d'inserció laboral, i seguir i orientar l'estudiant davant de les dificultats que pugui trobar per assolir els objectius acadèmics. A partir d'aquestes tutories, i si fa falta, el servei informa la resta d'agents implicats per buscar-ne la participació i implicació en les diferents temàtiques tractades.

Formats d'actuació

Les tutories poden articular-se amb diferents formats i poden considerar tant la modalitat de relació (presencialitat *versus* virtualitat) com les persones implicades (una o algunes) i les combinacions que es poden fer entre elles. Així, podem distingir:

- *Tutoria grupal*. La tutoria grupal té fonamentalment els següents avantatges: p e r m e t tractar temes comuns, compartir qüestions del procés acadèmic, detectar necessitats i problemes, intercanviar experiències i, especialment, rebre suport, ja que el grup actua com a suport a l'orientació i la formació. En aquest tipus de tutoria, el tutor pot demanar informació valuosa i contrastada des de la perspectiva de l'estudiant i amb la intenció de millorar l'organització i gestió dels estudis. La informació que es pot recollir està relacionada amb les necessitats i característiques de l'estudiant o amb aspectes docents, que han de servir per descobrir i canalitzar dèficits diversos (qüestions d'infraestructura, funcionament de determinats serveis, disfuncions en coordinacions, etc.).

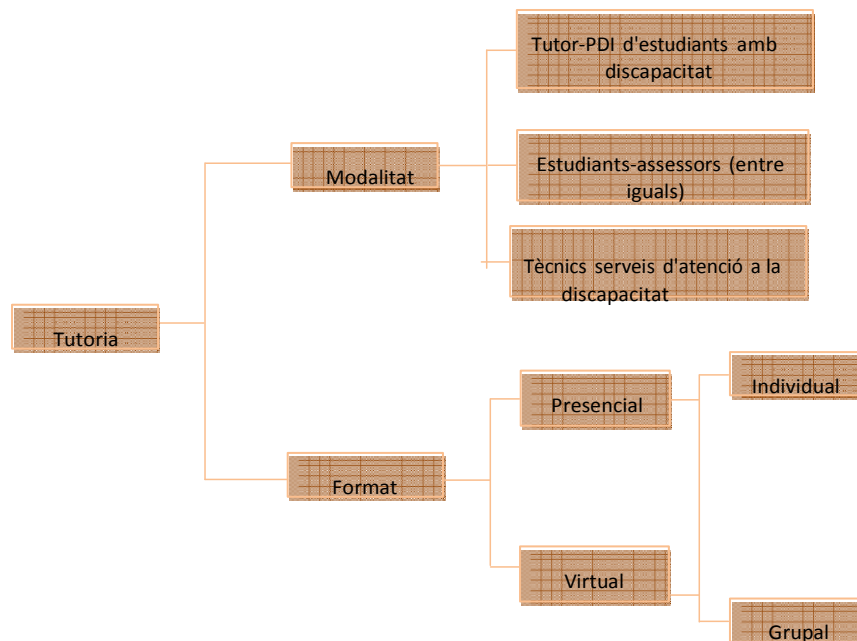
També, cal tenir en compte que garantir la participació de l'estudiant implica: a) que s'han d'establir mecanismes de recompensa (per exemple, reconèixer la seva participació amb crèdits de lliure elecció o amb assignatures optatives) i b) que el contingut que es tracta a les sessions ha d'estar contextualitzat i ser útil per a l'estudiant (per orientar la transició a la universitat i conèixer el context universitari, planificar el treball propi i treure'n el màxim profit, conèixer els recursos de treball propis de la titulació, aprofitar al màxim les pràctiques professionals, conèixer les sortides professionals, etc.).

- *Tutoria individual*. La tutoria individual és un suport adreçat als estudiants amb discapacitat de forma personal i directa en l'àmbit acadèmic, per part del servei d'atenció a l'estudiant amb discapacitat, el tutor de facultat o el professorat, i que es basa en la relació personal i directa. El seu contingut pot ser divers, per exemple: que el tutor i l'estudiant analitzin, conjuntament, la trajectòria universitària d'aquest últim per proporcionar-li orientacions, resoldre dificultats acadèmiques i ajudar-lo a prendre decisions sobre els propis estudis; orientar l'estudiant en problemes derivats de la vida universitària (compaginar estudis i feina, problemes econòmics, de salut...), i canalitzar les demandes de l'estudiant cap a altres serveis i professionals especialitzats de la universitat. En qualsevol cas, la tutoria individual ha d'anar més enllà de donar respostes merament informatives que poden vehicular-se millor des d'altres canals.

- Tutoria virtual. És un recurs de suport i inclusió versàtil, amb potencialitat i utilitat per a temes vinculats amb l'aprenentatge i l'orientació, i és un complement interessant de:
 - La tutoria acadèmica. Virtualment, el professorat i els estudiants poden estimular l'intercanvi acadèmic en línia, ja sigui de forma síncrona o asíncrona. La tutoria virtual permet guanyar aproximació entre professorat i estudiant amb discapacitat com a conseqüència de la pèrdua dels referents espai/temps.
 - La tutoria personalitzada. La modalitat virtual permet, per a aquest tipus de tutoria més relacionada amb el desenvolupament personal, concretar hores de visita, fer consultes als tutors, rebre orientació, etc.
 - L'autoorientació. L'estudiant amb discapacitat pot consultar el programa de les assignatures, el material d'aprenentatge de l'assignatura, etc.
 - L'autoinformació. L'estudiant pot accedir a informació molt diversa que li pot resultar útil per al desenvolupament de la seva carrera acadèmica, com tècniques d'estudi i organització del temps, programes d'intercanvi, beques, recursos i estratègies per buscar ocupació i sortides professionals, etc.

De tota manera, és important destacar la importància del compliment dels requisits d'accessibilitat de les plataformes virtuals per garantir-ne l'ús en el cas d'estudiants amb discapacitat.

Els formats d'actuacions presentades o altres que es puguin considerar no són excloents i, segurament, la seva major potencialitat està a combinar-los.

Moments d'actuació

El desenvolupament de la carrera universitària té diferents moments que són importants perquè l'estudiant amb discapacitat prengui consciència del que representa la Universitat, defineixi el seu projecte acadèmic i personal, i prengui decisions per realitzar els ajustaments necessaris. Disposar de suport i assessorament pot ser especialment útil en aquestes àrees.

Alguns dels principals moments, seguint una línia d'actuació en el temps en què els diferents actors prenen rellevància segons on es troba l'estudiant, són:

- *La transició des de les diverses vies d'accés a la universitat* (batxillerat, cicles formatius de grau superior, proves d'accés per a majors de 25 i 45 anys, mercat de treball). En aquests casos, i quan cal orientació, és precís proporcionar: informació acadèmica sobre l'estructura dels estudis; la legislació, la durada real de la carrera; les beques; les assignatures optatives; les especialitats; la formació per a l'adaptació als estudis; els serveis esportius, culturals, sanitaris, etc. que ofereix la universitat.
- *Durant els estudis*. L'orientació acadèmica és necessària en aquells moments en què l'estudiant ha de prendre decisions de futur i sol·licita ajuda, com per exemple, per escollir entre determinades especialitzacions, matricular assignatures, canviar especialitzacions, entre d'altres. També pot ser útil quan requereix ajuda per realitzar els ajustaments necessaris que li facilitin el procés d'aprenentatge i assessorament per a qüestions més personals.
- *Transició a estudis de tercer cicle*. Assessorar i determinar els ajustaments necessaris per garantir l'accés d'aquests estudiants a les diferents possibilitats de formació superior (màster, postgrau, doctorat), tant professionalitzadora com investigadora.
- *La transició de la universitat cap al mercat laboral*. Quan l'estudiant amb discapacitat fa pràctiques en institucions i/o empreses i està en els últims cursos, li resulta útil disposar d'informació sobre els perfils professionals, les sortides laborals i altres qüestions que puguin orientar la seva carrera professional (la manera d'elaborar el currículum, desenvolupament d'habilitats socials i comunicatives, legislació sobre el món empresarial i discapacitat, etc.).

Ens sembla d'especial rellevància insistir en la importància de la transició de secundària a la universitat, si considerem que en aquest procés hi ha un alt abandonament d'estudiants amb discapacitat. Segurament, el fet de conèixer els mecanismes existents de suport a l'estudiant a la universitat i la realitat que molts estudiants amb discapacitat acaben els seus estudis en àmbits molt diferents podrien ajudar a canviar significativament la tendència assenyalada en l'abandonament i, en definitiva, a establir models de referència.

PLA D'ACCIÓ TUTORIAL PER A ESTUDIANTS AMB DISCAPACITAT

Organització del pla d'acció tutorial

Gestió del pla d'acció tutorial

Institucionalització del pla d'acció

tutorial

Organització del PATdis

Com hem vist, la pràctica de la tutoria pot concretar-se de maneres molt diferents. Segons la modalitat considerada, pot ser acadèmica, personalitzada i/o virtual. Depenent del seu contingut, pot servir per situar l'estudiant en les coordenades de la titulació, ajudar-lo davant dels problemes d'aprenentatge o orientar-lo en la inserció laboral. Si ens centrem en els agents implicats, l'acció tutorial pot situar la seva atenció en el professorat, l'estudiant, els serveis d'atenció a l'estudiant amb discapacitat o els responsables dels estudiants amb discapacitat de les facultats. Si l'interès es focalitza en el format, l'acció tutorial pot ser individual i/o grupal. I en funció dels destinataris, pot orientar-se cap a tots els estudiants, cap a una titulació, cap als estudiants d'un cicle, cap als de primer curs, cap a una assignatura, etc.

El Pla d'Acció Tutorial per a estudiants amb discapacitat intenta, en aquest context, organitzar i sistematitzar el conjunt d'opcions d'orientació i tutoria que es volen dur a terme. La concreció permet anticipar els recursos i sistemes d'atenció, alhora que proporciona la informació que necessiten els usuaris del servei universitari. L'aposta institucional no ha d'oblidar que l'objectiu final és contribuir a la transició educativa adequada de l'estudiant des de la secundària al món laboral.

Gran part de l'efectivitat d'un PATdis rau en els seus aspectes organitzatius, perquè una organització òptima pot garantir-ne la continuïtat i la viabilitat. Organitzar un PATdis implica prendre decisions sobre el seu abast, els destinataris, les modalitats tutorials que incorpora i els moments que s'han de prioritzar.

El quadre següent especifica les modalitats tutorials en funció dels principals moments considerats. També, s'especifiquen els agents organitzadors, amb diverses referències a serveis específics i persones concretes, com responsables de l'atenció directa o de l'organització de la resposta més adequada, que no exclouen la intervenció d'altres persones i serveis. Els aspectes considerats com a resposta a les qüestions pròpies de qualsevol planificació (quan, què, qui i com) poden completar-se amb altres elements (amb quins recursos?, mitjançant quins procediments?, per què?) o ordenar-se de maneres molt diverses, però sempre cal garantir la màxima coherència entre les propostes respectives.

S'esmenten les accions específiques per a estudiants amb discapacitat, que també tenen accés a accions generals concretades per a tots els universitaris, com poden ser les accions pròpies de l'acollida (jornades de portes obertes, sessions informatives, cursos propedèutics, suport a la coordinació de primer), d'orientació durant els estudis (tutories acadèmiques, sessions puntuals de suport a l'estudi) o per a la sortida de la universitat (jornades sobre pràctiques i pràcticum, tutoria de pràctiques en empreses, activitats vinculades a les sortides professionals).

En el següent quadre es mostren els moments clau d'intervenció, així com les accions i agents implicats en la seva realització.

Moments	Accions	Agents implicats ¹	Modalitats
Promoció	Visita a instituts per preparar el pas a la universitat	Institució/Universitat Servei d'atenció a l'estudiant amb discapacitat	Presencial
	Salons i fires	Institució/Universitat	Presencial
Acollida	Detecció de necessitats educatives de cada estudiant	Servei d'atenció a l'estudiant amb discapacitat	Presencial
	Elecció dels estudis tenint en compte les necessitats educatives derivades de la discapacitat	Serveis d'orientació batxillerat (EAP) Servei d'atenció a l'estudiant amb discapacitat	Presencial
	Suport per efectuar la matrícula (elecció d'assignatures, via ràpida/lenta, torn, etc.)	Personal d'administració i servei	Presencial
	Jornades d'acollida i presentació de la Facultat	Personal d'administració i servei (suport per efectuar matrícula) Responsable de Facultat (elegir matèries, aclarir implicacions estudi...)	Presencial
	Allotjament	Residència universitària Servei d'atenció a l'estudiant amb discapacitat	Presencial
	Mobilitat dins del campus	Servei d'atenció a l'estudiant amb discapacitat	Presencial
	Assignació de personal de suport (assistent personal, intèrpret de signes, acceptant d'apunts, etc.)	Servei d'atenció a l'estudiant amb discapacitat	Presencial
	Recursos personals disponibles en el campus	Servei d'atenció a l'estudiant amb discapacitat	Presencial
	Recursos tècnics disponibles en el campus	Servei d'atenció a l'estudiant amb discapacitat	Presencial
Coneixement per part de professorat que tindrà estudiants	Responsable de Facultat		

¹ Com a agents implicats entenem que els serveis d'atenció als estudiants amb discapacitat participen en el conjunt d'accions, ja que per la seva missió intervenen a tot el procés, sense haver-ne de ser, per això, els únics. Per evitar la seva constant repetició s'ha considerat només en aquelles accions en les quals són responsables o que depenen dels serveis.

Moments	Accions	Agents implicats ¹	Modalitats
	amb discapacitat		
	Orientacions al professorat sobre metodologies docents, materials i recursos accessibles	Responsable de Facultat Servei d'atenció a l'estudiant amb discapacitat	Presencial Virtual
	Accessibilitat del material d'ensenyament-aprenentatge	Servei d'atenció a l'estudiant amb discapacitat Altres entitats (p. ex. ONZE)	Presencial
Durant la seva estada a la universitat	Orientacions al professorat sobre metodologies docents, materials i recursos accessibles	Tutor de centre Servei d'atenció a l'estudiant amb discapacitat	Presencial Virtual
	Accessibilitat del material d'ensenyament-aprenentatge	Servei d'atenció a l'estudiant amb discapacitat	Presencial Virtual
	Programes de mobilitat	Tutor de centre	Presencial Virtual
	Sol·licitud de beques i ajuts	Tutor de centre	Presencial Virtual
	Presència d'apunts	Estudiant de suport Assistent personal Servei d'atenció a l'estudiant amb discapacitat	Presencial
	Suport en dificultats davant de l'estudi	Servei d'atenció pedagògica Servei d'atenció a l'estudiant amb discapacitat	Presencial Virtual
	Adaptacions i recursos informàtics per a la realització d'exàmens	Servei d'atenció a l'estudiant amb discapacitat	Presencial
En finalitzar els estudis	Formació per a la inserció laboral	Servei d'atenció a l'estudiant amb discapacitat Tutor de centre Serveis universitaris de Ocupació	Presencial Virtual
	Orientació sobre estudis de tercer cicle	Tutor de centre	Presencial

Gestió del PATdis

La concreció del PATdis en un centre universitari no és un fet casual, sinó el resultat d'un procés organitzat en el qual es poden considerar les següents fases, si es volen augmentar les garanties d'èxit:

Fase de motivació, sensibilització i justificació

Es tracta de promoure, a través de processos de difusió, informació i formació, actituds favorables a la realització i aplicació del PATdis. Segurament, si es dona a conèixer el sentit i utilitat d'un pla tutorial, si s'entenen els avantatges i possibilitats que comporta en la formació de l'estudiant i si s'aconsegueix la participació dels diferents agents implicats en la seva realització, tindrem més garanties d'èxit, al mateix temps que disminuïrem les resistències al canvi que poden sorgir.

Aquesta fase pot concloure amb l'establiment d'un pla de treball i la creació d'una comissió responsable de la concreció del PATdis. És indubtable que assumir els plans tutorialis a tots els nivells de decisió de la universitat, com a instrument necessari i important per al desenvolupament formatiu dels estudiants, en facilitarà el desenvolupament i efectivitat.

Fase de planificació

Es tracta, en aquesta fase, de sistematitzar el conjunt d'actuacions que configuren la proposta que el centre universitari considera més idoni per a la realitat en la qual se situa. Inclou tant la detecció de necessitats prèvies com la concreció d'accions i recursos implicats en funció dels objectius que es plantegin.

Per elaborar un PATdis, cal tenir en compte que, per delimitar les actuacions que s'han de dur a terme, és necessari conèixer:

- Les característiques dels estudiants i les seves necessitats educatives vinculades (necessitats derivades de la seva discapacitat, antecedents acadèmics, motivació, dedicació a l'estudi, coneixement de la professió).
- Les necessitats informatives, formatives i d'orientació dels estudiants amb discapacitat segons la titulació a la qual es matriculin, amb especial èmfasi en la planificació d'adaptacions curriculars necessàries per part del personal acadèmic.
- Les característiques de la universitat, la facultat, el centre i, en especial, de les particularitats dels estudis que es cursin, dotant-los de mecanismes que permetin l'assessorament sobre les noves tecnologies que possibilitin un millor accés a la informació i a la comunicació en l'entorn universitari.
- Les pràctiques d'atenció a l'estudiant que ja estiguin consolidades, incidint en l'organització de tutories individuals.

Es tracta de dissenyar un programa d'actuacions que donin resposta a les necessitats de l'estudiantat universitari amb discapacitat, a més de dissenyar instruments útils per obtenir informació d'interès en relació amb les qüestions anteriors: enquestes, entrevistes i altres instruments (grups de debat, intercanvi d'experiències...) poden resultar d'ajuda per implicar els estudiants i el professorat en la identificació de necessitats, resistències i aspectes de millora.

La presa de decisions per elaborar un PATdis també requereix nodrir-se d'altres fonts d'informació: anàlisi de les característiques dels estudiants amb discapacitat de nou ingrés, nombre d'estudiants amb i sense discapacitat matriculats per curs, nombre d'estudiants amb i sense discapacitat que abandonen els estudis, percentatge d'assignatures aprovades en primera convocatòria o en la mateixa avaluació de la titulació pels estudiants amb i sense discapacitat, necessitats específiques i adaptacions necessàries en funció del tipus de discapacitat de l'estudiant. No es tracta d'analitzar les característiques sociològiques dels estudiants amb discapacitat, sinó de delimitar les seves necessitats educatives específiques, relacionades amb les adaptacions, i els suports professionals i materials que s'oferiran en la carrera per part de tots els actors.

La recopilació d'aquestes dades pot permetre:

- Conèixer el tipus de discapacitat dels estudiants que ingressen al centre universitari, que s'ha de mantenir en estricta confidencialitat.
- Fer una valoració de les necessitats que puguin tenir al llarg dels estudis.
- Valorar les limitacions que poden tenir a causa de la seva discapacitat.
- Saber quines assignatures els han estat més difícils i per què (metodologia docent, adaptació i/o accessibilitat de materials, falta de temps, necessitat d'un assistent o un intèrpret de signes, etc.), i donar-los el suport que sol·licitin.
- Identificar, a través dels mecanismes tècnics establerts, si el tipus de discapacitat de l'estudiant pot suposar dificultats afegides per fer una assignatura o titulació.
- Valorar les actuacions d'atenció a l'estudiant que ja s'estan realitzant (programes d'acollida, tutories d'assignatures i d'altres), d'una banda, des dels serveis d'atenció a l'estudiant amb discapacitat i, de l'altra, pels diferents responsables de les facultats i pels tutors acadèmics.

Aquestes consideracions han de possibilitar l'obtenció d'una informació valuosa per detectar les necessitats bàsiques de la tutorització als estudiants amb discapacitat i prioritzar aspectes susceptibles de millora que puguin incloure's al PATdis. Al mateix temps que es realitza la detecció de necessitats, és convenient detectar possibles barreres i resistències; verificar el grau d'implicació de la institució, dels responsables de centre i del professorat, i conèixer els suports dels quals disposen els estudiants, entre d'altres.

Amb la informació recollida en la detecció de necessitats és possible determinar aquells aspectes que necessiten més suport i orientació per ajudar en la transició i l'acollida de l'estudiant amb discapacitat a la universitat, pal·liar les deficiències detectades per facilitar-ne la integració a la vida universitària, orientar-lo en l'organització de la seva carrera acadèmica i professional. Així, la concreció d'objectius queda vinculada a l'anàlisi de les necessitats detectades i afavoreix l'establiment de prioritats, alhora que es poden destacar els àmbits d'actuació principals.

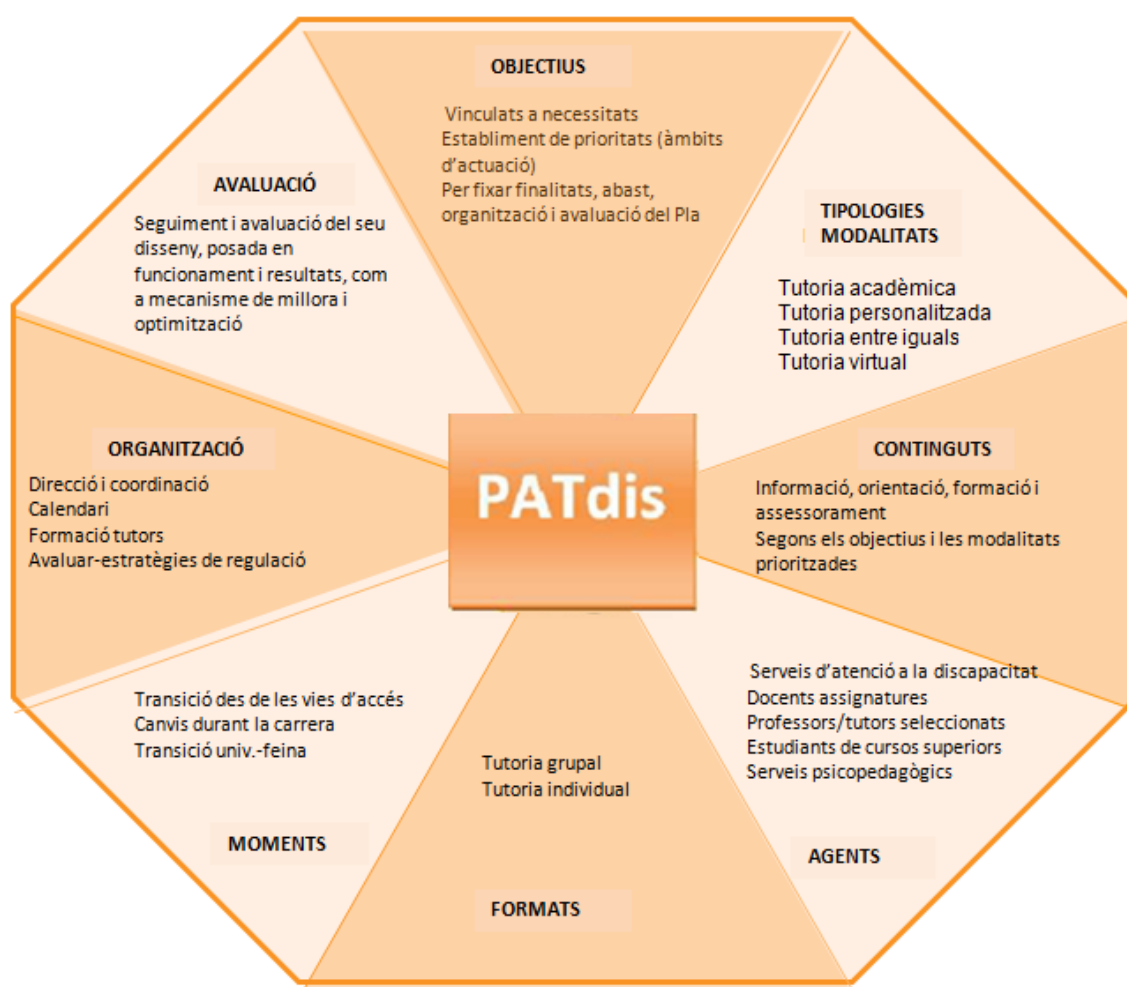
En aquest sentit, els objectius que s'estableixin s'hauran d'orientar clarament cap a afavorir la integració dels estudiants amb discapacitat en l'entorn universitari, optimitzar el seu procés

d'aprenentatge, potenciar la seva autonomia personal i facilitar la maduració del seu projecte personal i professional.

Un cop establerts els objectius, es concreta el pla d'intervenció que, normalment, contempla:

- Els moments clau d'intervenció.
- La tipologia de les tutories en funció dels agents implicats i els destinataris.
- Les actuacions que corresponen a cada un dels participants.
- Els recursos posats a disposició de l'acció tutorial.
- Els mecanismes de seguiment i avaluació que s'estableixen.

És evident que els diferents elements considerats s'han de relacionar entre ells, si considerem que interactuen en funció dels propòsits de la intervenció. El següent quadre mostra la interrelació esmentada.

Les concrecions poden detallar-se més o menys i poden anar acompanyades de protocols relacionats amb l'organització de les tutories (espais accessibles, temps, periodicitat), instruments per als tutors (exemples de fitxes per al seguiment de les tutories, pautes per a les entrevistes, pautes de seguiment...), documents sobre la tutoria (funció del tutor, instruments d'autoavaluació...).

També, pot acompanyar-se el PATdis d'informació general sobre la inclusió i la discapacitat, serveis de suport al professorat, adaptacions que s'han de dur a terme en les metodologies docents o en l'elaboració de materials, entre d'altres.

Fase d'execució

Resulta important, en aquesta fase, considerar la manera com es materialitzen les actuacions previstes, que inclouen els sistemes d'informació que s'utilitzen, els mecanismes de suport als estudiants i la manera com s'identifiquen i resolen els problemes puntuals que es presenten. De fet, en un primer moment, i abans de passar a la intervenció, es tracta de detallar més la planificació feta i concretar-la en programes de treball.

Així mateix, en aquesta fase, és important la difusió que es faci de la proposta a tots els nivells, incloent-hi l'estudiantat sense discapacitat. Aquesta difusió, que pot iniciar-se fins i tot en la fase de promoció, busca vies per sensibilitzar el professorat de la necessitat d'adaptar les seves assignatures a les necessitats dels estudiants amb discapacitat i la resta de la comunitat universitària sobre la diversitat de situacions que existeixen.

Els mecanismes de seguiment que s'estableixen formen, també, part d'aquesta fase i utilitzats correctament ens poden servir per readaptar el Pla tutorial que s'aplica a les situacions concretes que apareixen, aconseguint-ne la seva màxima eficiència.

Fase d'avaluació i difusió del projecte

El disseny d'un PATdis, la seva posada en marxa i els resultats que genera han de ser objecte de seguiment i avaluació per comprovar fins a quin punt s'ha seguit un procés adequat i si s'han aconseguit els objectius que es preveïen, com a mecanismes de millora i optimització.

- *Finalitat de l'avaluació.* L'avaluació del PATdis permet recollir dades per analitzar quins aspectes del pla d'acció tutorial per a l'estudiant amb discapacitat requereixen ajustaments. Les dades que es recullin han d'incloure aspectes relacionats amb la modalitat de la tutoria realitzada, els continguts, els agents o el format, de manera que es pugui verificar la utilitat d'aquesta tutoria per a l'estudiant amb discapacitat, comprovar si l'ús que se'n fa és suficient, confirmar que s'atenen les necessitats específiques i reals de l'estudiant, etc.
- *Agents implicats.* És important considerar l'opinió de l'estudiant, ja que és l'autèntic destinatari i beneficiari del PATdis. També cal tenir present el punt de vista dels professionals del servei d'atenció a l'estudiant amb discapacitat i els professors perquè coneixen directament les incidències, els problemes i les possibles disfuncions amb què es troben els estudiants durant el dia a dia. I, finalment, també caldria considerar la visió institucional que puguin donar els tutors de centre, que, en definitiva, seran els coordinadors del PATdis a cada Facultat. A més, també serà adequat tenir present l'estudiant-assessor, en cas que n'hi hagués.

- *Objecte de l'avaluació.* És convenient detectar de quins aspectes cal verificar l'adequació i el bon funcionament. Així, es poden prendre com a referents els objectius, les modalitats, les accions realitzades, la selecció de tutors, el suport rebut, els recursos destinats i altres aspectes, però sense obviar que la clau se situa en la utilitat de les accions tutorialis per a l'estudiant.
- *Instruments i moments.* La recollida d'informació pot articular-se a través de qüestionaris adreçats a cada un dels col·lectius dels quals ens interessa conèixer la percepció. La informació recollida pot complementar-se i contrastar-se amb entrevistes individuals i grupals. Si es pretenen ajustar recursos i estratègies, és important realitzar un seguiment del procés, però si el que es pretén és valorar el PATdis en el seu conjunt, és més convenient fer una avaluació final quan s'acaba el curs acadèmic (gra de consecució dels objectius, participació de l'estudiant, utilitat per als estudiants, etc.).

La recopilació d'aquestes dades pot permetre:

- Conèixer els tipus de discapacitats dels estudiants que ingressen a la universitat i valorar les seves necessitats educatives.
- Valorar les limitacions de la institució per adequar-les a les necessitats de l'estudiant amb discapacitat.
- Valorar les adaptacions curriculars realitzades (metodologia docent, adaptació de materials, necessitat de suport personal, modificació de continguts, etc.).
- Valorar les actuacions d'atenció a l'estudiant que ja s'estan realitzant (programes d'acollida, tutories d'assignatures i d'altres), d'una banda pel servei d'atenció a l'estudiant amb discapacitat de la universitat i, per una altra, pels diferents responsables de les Facultats i pels tutors de centre.

L'avaluació del procés tutorial, i de la implementació i desenvolupament del PATdis ha de buscar la implicació i complicitat de professors, alumnes i tutors de centre, i introduir mecanismes per avaluar el grau de satisfacció amb les actuacions i adaptacions que es duen a terme.

Institucionalització del PATdis

La progressiva implementació del PATdis i dels processos periòdics de seguiment i avaluació han de servir per reforçar i sedimentar les bones pràctiques. És desitjable que hi hagi mecanismes per institucionalitzar els processos més efectius i, així, evitar la reconstrucció permanent dels mateixos cada curs acadèmic.

L'aprovació i institucionalització dels protocols i instruments que correspongui, i pels òrgans de gestió competents, s'haurà d'acompanyar de processos d'informació i formació anuals per a tots els implicats en l'atenció a estudiants amb discapacitat. Es tracta de socialitzar els nous membres en el funcionament institucional, alhora que es rendibilitzen els esforços realitzats i es reforça la cultura institucional existent.

Algunes qüestions que cal tenir en compte en el procés d'implementació, desenvolupament i institucionalització del PATdis serien:

a) Desenvolupament i millora del PATdis:

- Aplicar progressivament el PATdis en facultats i titulacions
- Definir el cronograma d'implementació
- Nomenar responsables de la seva execució
- Identificar les bones pràctiques i difondre-les
- Promoure jornades de difusió i formació sobre la temàtica

b) Contingut del PATdis:

- Organitzar grups específics per detectar mesures que cal considerar als PATdis
- Aprofitar experiències i valoracions d'antics alumnes
- Anticipar instruments al professorat per a la posada en marxa del PATdis

c) Promoció del PATdis

- Donar a conèixer el PATdis a les accions de promoció de la universitat Incorporar el contingut del PATdis als estudis pedagògics, si encara no s'ha fet
- Realitzar programes específics de difusió del PATdis entre l'alumnat amb discapacitat no universitari
- Augmentar i millorar la coordinació amb els responsables de batxillerat de l'atenció a la diversitat i difondre el PATdis entre els centres de secundària i els equips d'atenció pedagògica, amb la finalitat que prenguin consciència de les possibilitats i oportunitats que existeixen per als estudiants amb discapacitat

Es tracta de rendibilitzar recursos i de crear sinergies que permetin una presència real dels PATdis a les universitats, en la línia de normalitzar la presència de les persones amb discapacitat i fer realitat una universitat inclusiva.

GUIA DE RECOMANACIONS

ORIENTACIONS PER ALS CENTRES I EL PROFESSORAT

*Orientacions per als gestors
universitaris*

Orientacions per al professorat universitari

Orientacions per als gestors universitaris

La inclusió d'estudiants universitaris amb discapacitat, tal com hem posat de manifest en els diferents apartats d'aquest document, s'ha de plantejar com un objectiu estratègic de la institució universitària, que assumeix les seves responsabilitats a les accions d'atenció i acollida dels estudiants amb discapacitat.

Els gestors universitaris són peces clau en l'articulació de l'atenció als estudiants amb discapacitat per la seva posició i els recursos que manegen en l'organització. Detallem, a continuació, algunes de les accions que han de fer els gestors en funció de les responsabilitats polítiques, acadèmiques i de gestió que tenen, considerant les línies generals presentades als apartats "Els agents implicats" (cfr. supra pàg. 12) i "Gestió del PATdis" (cfr. supra pàg. 25). Per això, hem classificat els gestors en gestors polítics, acadèmics i personal d'administració i serveis.

a) Gestors polítics

L'equip de govern de la universitat ha de vetllar pel disseny i la implementació d'accions polítiques que garanteixin l'accés i la permanència dels estudiants amb discapacitat en igualtat d'oportunitats, així com regular la normativa existent perquè es tinguin en compte les necessitats d'aquest col·lectiu.

Algunes de les accions que ha de realitzar l'equip de govern de la universitat són:

- Delimitar qui són els gestors i especificar fins on arriba la responsabilitat i les tasques que ha d'exercir cada agent, en quin moment s'han de dur a terme i quines actuacions ha d'assumir cada un d'ells.
- Fomentar l'accés d'estudiants amb discapacitat de secundària i batxillerat a la universitat.
- Incorporar matèries vinculades a l'atenció a la diversitat als graus universitaris, especialment en aquells vinculats a l'àmbit educatiu.
- Definir les polítiques d'atenció a la discapacitat a tots els centres adscrits a la universitat.
- Potenciar la relació entre els equips de govern de les facultats i el servei d'atenció a la discapacitat per unir esforços en l'atenció als estudiants amb discapacitat.
- Garantir l'accessibilitat arquitectònica i la mobilitat dins del campus. Garantir l'accessibilitat a la comunicació i a la informació.
- Destinar els recursos econòmics necessaris per facilitar el procés d'ensenyament-aprenentatge dels estudiants amb discapacitat i l'adquisició dels recursos tècnics i/o humans que facin falta (programari específic, equips informàtics adaptats, assistent personal, intèrpret de llengua de signes).

b) Equips de deganat

Els equips de deganat han de vetllar per una atenció personalitzada a l'estudiant amb discapacitat.

Algunes de les accions que ha de desenvolupar són:

- Incorporar la figura del responsable de facultat dels estudiants amb discapacitat a la seva estructura organitzativa
- Implementar el PATdis
- Proporcionar formació específica al professorat d'estudiants amb discapacitat
- Avaluar periòdicament les accions dutes a terme al marc del PATdis
- Promoure programes d'innovació docent relacionats amb l'accessibilitat i l'educació inclusiva
- Fomentar la investigació sobre discapacitat i accessibilitat entre els diferents grups d'investigació
- Fomentar l'ús de les tecnologies a l'aula
- Impulsar programes de sensibilització i formació per a l'estudiantat i el professorat relacionats amb 'viure' i 'conviure' amb la discapacitat
- Procurar que totes les activitats programades a la facultat siguin inclusives

c) Gestors administratius

Els gestors administratius, d'una banda, han d'executar les accions establertes pels gestors polítics i, per una altra, facilitar a l'estudiantat els tràmits i les gestions administratives que puguin requerir.

Algunes de les accions que han de desenvolupar els gestors administratius són:

- Revisar els circuits d'accés a la informació per garantir que els estudiants amb discapacitat puguin accedir a tota la informació i la documentació necessària.
- Detectar les dificultats amb què es troben els estudiants amb discapacitat en els processos administratius i en el moment de la matrícula, amb l'objectiu de superar-les.
- Informar de les dificultats de funcionament institucional que es relacionen amb l'atenció a l'estudiantat i, particularment, a què té alguna discapacitat.

Orientacions per al professorat universitari

La discapacitat, com ja hem comentat, és un fenomen complex que s'explica a partir de maneres d'interacció entre les característiques de l'organisme humà i les característiques de la societat en la qual viu. De fet, el concepte de discapacitat varia d'un país a l'altre i, tal com reconeixen les Nacions Unides a la Convenció sobre els drets de les persones amb discapacitat, evoluciona en el temps, com també ho fa la interacció entre les persones amb deficiències i les barreres del seu entorn.

Amb l'objectiu de poder determinar el perfil de l'estudiant amb discapacitat que arriba a la universitat, hem confeccionat la següent classificació:

- **Discapacitat sensorial visual:** ceguesa, baixa visió i altres afectacions visuals
- **Discapacitat sensorial auditiva:** sordesa, sordesa en una oïda, hipoacúsia, dificultats auditives, etc.
- **Discapacitat física motriu:** necessitats o suport per a la mobilitat. Pot estar vinculada a diferents trastorns: paràlisi cerebral, lesions medul·lars, malalties degeneratives, fibromiàlgia, distròfia muscular, paraplegia, etc.
- **Discapacitat motriu orgànica:** qualsevol malaltia orgànica que requereixi atenció medicosanitària. Destaquen les malalties renals (insuficiència renal crònica), oncològiques, immunològiques, les cardiopaties, etc.
- **Discapacitat intel·lectual:** funcionament intel·lectual límit, algunes cromosomopaties associades amb limitacions cognitives, etc., retard mental límit, síndrome de Down, etc.
- **Trastorn mental:** trastorns psicòtics, trastorns d'ansietat generalitzada, trastorns de personalitat.
- **Trastorn general del desenvolupament:** síndrome d'Asperger i autisme.
- **Trastorn de l'aprenentatge:** dislèxia, TDA amb o sense hiperactivitat, etc.

Aquesta classificació general i operativa dels diferents tipus de discapacitat/trastorns que podem considerar en el context universitari ens permet identificar les necessitats educatives generals que pot tenir l'estudiant en funció de la seva discapacitat. Els apartats següents recullen una sèrie de recomanacions adreçades, especialment, al professorat. Es tracta d'un conjunt de propostes per adaptar la metodologia docent i els canals de comunicació, amb l'objectiu que tots els estudiants, amb discapacitat o sense, puguin seguir el curs acadèmic en igualtat de condicions.

De qualsevol manera, no s'haurien d'estructurar accions preestablertes, ja que les necessitats de cada estudiant poden variar, independentment de la seva discapacitat; d'altra banda, alguns estudiants no necessiten que se'ls brindi suport ni que se'ls proporcionin ajuts específics.

Discapacitat auditiva

Sordesa, sordesa d'una oïda, hipoacúsia, dificultats auditives, etc.

Els estudiants amb discapacitat auditiva presenten una pèrdua en la funcionalitat del sistema auditiu que afecta, de manera lleu, moderada o severa, la percepció auditiva, cosa que fa que sorgeixin necessitats educatives en la seva interacció amb l'entorn. Partint que l'audició és la via principal a través de la qual es desenvolupa el llenguatge i la parla, aquest serà l'àmbit d'actuació que requereixi més adaptacions. Els estudiants amb hipoacúsia, fins i tot amb pèrdua auditiva, són capaços d'utilitzar el llenguatge oral de manera funcional en el seu procés comunicatiu, encara que, en la majoria dels casos, necessitaran la utilització d'unes pròtesis adequades. Per als estudiants amb restes auditives no aprofitables, la visió es convertirà en el seu principal canal de comunicació.

Les recomanacions al professorat d'estudiants amb discapacitat auditiva estan relacionades amb:

1. Accessibilitat a la comunicació i socialització

- La majoria d'aquests estudiants es comuniquen mitjançant la llengua oral amb el suport dels audiòfons o els implants coclears, la lectura labiofacial i el gest natural. Per tant, necessiten visualitzar bé la cara (lectura labiofacial) i les mans (gest natural) del professorat i dels seus companys.
- Assegurar-se que l'estudiant pot mantenir tota l'estona contacte visual amb el seu interlocutor. Es recomana parlar de cara als estudiants, amb gestos, articulant i projectant la veu.
- És molt important tenir en compte el punt anterior en un context d'aprenentatge en grup on es generin situacions de debat, a fi de facilitar la seva participació.
- Aprofitar les TIC perquè l'estudiant es pugui comunicar de forma escrita. En aquest sentit, es pot treure partit del fòrum per promoure debats per escrit en els quals tothom pugui expressar-se.
- Alguns d'aquests estudiants es comuniquen mitjançant la llengua de signes, i per tant, necessiten intèrpret.

2. Accessibilitat a la informació

- Els estudiants amb pèrdua auditiva poden aprofitar molt més les classes amb l'ús de les emissores de freqüència modulada.
- És important subtitular el material audiovisual o bé donar un guió que en faciliti el seguiment.
- Preveure la presència d'un intèrpret de signes o d'un assistent que prengui apunts, en cas que sigui necessari.

3. Accessibilitat als espais

- Encara que els estudiants amb discapacitat auditiva no solen presentar dificultats per accedir als espais, cal tenir en compte que les classes amb massa soroll poden provocar una amplificació dels sons en aquells que, a causa d'una hipoacúsia, porten audiòfons.
- És convenient que l'aula estigui ben il·luminada, perquè l'estudiant pugui veure els gestos i el moviment de llavis del professorat.
- Col·locar senyals lluminosos en les construccions i, sobretot, en les sortides d'emergència.

4. Adaptacions curriculars: continguts, metodologia i avaluació

- Tenir en compte que mentre un estudiant manté contacte visual, ja sigui llegint els llavis o mirant l'intèrpret, no pot prendre apunts. En aquest sentit, cal concedir suficient temps per a la presa de notes o disposar d'una persona que prengui apunts.
- Reservar lloc per a aquests estudiants a la primera fila.
- Evitar moure's per l'aula i situar-se davant l'estudiant.
- Proporcionar el material docent i d'aprenentatge anteriorment.
- Si es realitza una activitat, facilitar-ne les instruccions per escrit.
- És convenient que l'estudiant amb discapacitat auditiva pugui disposar d'un 50 % més de temps per realitzar les activitats d'avaluació.

Discapacitat visual

Ceguesa, baixa visió i altres afectacions visuals

La discapacitat visual és un estat de limitació o de menor eficiència, a causa de la interacció de factors individuals (entre els quals es troba la deficiència visual) i els d'un context menys accessible. Hi ha un ampli ventall de dificultats relacionades amb la visió, encara que parlem de discapacitat visual quan existeix una disminució en l'agudesesa visual i en el camp visual. Es tracta, per tant, d'un terme ampli que engloba tant l'estudiant que no posseeix resta visual com aquell que pot realitzar diferents tasques utilitzant instruments adequats que potenciïn la seva funcionalitat visual.

Tal com es pot revisar a continuació, la majoria de les recomanacions estan adreçades a facilitar l'accés a la informació i la comunicació:

1. Accessibilitat a la comunicació i socialització

- És important saludar l'estudiant invident i presentar-nos pel nom, mirant-lo a la cara perquè la veu li arribi de forma adequada.
- Evitar, en la mesura possible, la comunicació no verbal.
- Promoure la participació dels estudiants invidents o de baixa visió en els debats a través de fòrums.

2. Accessibilitat a la informació

- Facilitar els materials en format digital accessible.
- Evitar, en la mesura que sigui possible, l'ús de documentació en paper. Possibilitar l'ús d'enregistradores, perquè puguin gravar les explicacions.
- Als estudiants de baixa visió, preguntar-los quina mida de lletra necessiten.
- Si l'estudiant no pogués disposar de recursos digitals accessibles, gestionar la possibilitat que pugui tenir un assistent.
- Si està prevista la utilització d'aules d'informàtica, és necessari comprovar que l'ordinador tingui instal·lat el programa necessari i valorar si els programes/aplicacions específiques són accessibles.

3. Accessibilitat als espais

- Mantenir la distribució de les taules al llarg del curs i evitar canvis d'aula.
- Evitar que hi hagi obstacles a l'aula, com cadires, finestres o portes entreobertes.
- Quan hi hagi un estudiant de baixa visió, garantir que l'aula estigui ben il·luminada, si bé cal, evitar que estigui exposat directament a la llum.
- A l'aula, garantir que hi hagi una taula en què els estudiants puguin posar l'ordinador.
- Si un estudiant cec té un gos guia, preveure-li un espai a l'aula.

4. Adaptacions curriculars: continguts, metodologia i avaluació

- Proporcionar els materials d'aprenentatge amb anterioritat. En el cas de la bibliografia obligatòria, és necessari tenir en compte que si les obres de consulta obligatòria no estan adaptades, caldrà un temps per fer l'adaptació.
- Descriure el que s'escriu a la pissarra en veu alta.
- Incorporar l'ús de la pissarra digital per als estudiants amb visió baixa.

Garantir, si l'alumne ho necessita, un lloc a primera fila.

- En les activitats d'avaluació, els estudiants amb discapacitat visual disposaran d'un 50 % més de temps.
- Atenent les necessitats individuals, l'adaptació de l'avaluació podria anar des de l'assistència d'un lector fins a l'ús d'ordinador sense dades i, de forma excepcional, la prova oral.

Discapacitat física

Motriu: necessitats o suport a la mobilitat. Pot estar vinculada a diferents trastorns: paràlisi cerebral, lesions medul·lars, malalties degeneratives, fibromiàlgia, distròfia muscular, paraplegia, etc.

Orgànica: qualsevol malaltia orgànica que requereixi atenció medicosanitària. Destaquen les malalties renals (insuficiència renal crònica), cardiopaties, oncològiques, immunològiques, etc.

Sota l'epígraf de discapacitat física s'inclou, d'una banda, aquells estudiants que presenten unes necessitats relacionades amb la mobilitat, l'equilibri i la postura derivades de lesions medul·lars, paràlisi cerebral, malalties degeneratives i, de l'altra, aquells estudiants que, a causa d'una malaltia orgànica, requereixen atenció medicosanitària de forma periòdica. En el primer cas, la majoria dels estudiants disposaran de dispositius d'ajuda tècnica per poder ser autònoms en el seu moviment (cadira de rodes, croses, caminadors...). En el segon cas, es tracta d'estudiants que poden presentar, amb freqüència, absentisme a causa de les revisions mèdiques periòdiques a què estan subjectes.

Les recomanacions per al professorat amb aquest tipus d'estudiants estan relacionades amb:

1. Accessibilitat a la comunicació i socialització

- Alguns tipus de discapacitat física poden estar associats a dificultats en l'ús del llenguatge, tant parlat com escrit. En aquest sentit, cal concedir el temps que sigui necessari perquè l'estudiant es pugui expressar i, si no hem entès el que ha dit, fer-li-ho saber.
- Quan parlem amb un estudiant que utilitza cadira de rodes, cal col·locar-se al seu davant perquè no hagi de girar el cap ni la mirada i intentar posar-se a la seva mateixa altura.

2. Accessibilitat a la informació

- Facilitar l'ús de dispositius d'ajuda física per accedir a la informació: ordinadors, unicorns, etc.

3. Accessibilitat als espais

- Adaptar els espais perquè l'estudiant pugui accedir al campus: aules, passadissos, pàrquing, sales de reunions, cafeteries, etc.
- Comprovar que, a les aules, hi hagi una taula perquè l'estudiant s'acomodi amb la cadira de rodes.

- Reservar el lloc més a prop de la porta perquè l'estudiant pugui accedir-hi amb facilitat amb la cadira de rodes.
- Preveure un espai per si l'estudiant anés acompanyat d'un assistent, en aquells casos que sigui necessari.

4. Adaptacions curriculars: continguts, metodologia i avaluació

- Facilitar l'ús d'enregistradores o la presència d'un assistent que prengui els apunts, en cas que l'estudiant tingui dificultats en l'escriptura.
- Interrompre l'activitat quan comprovem que l'estudiant perd el control dels seus moviments a causa de la tensió muscular.
- Preveure una prova d'avaluació escrita per als estudiants amb dificultats en el parla i, al contrari, preveure proves orals per als estudiants de mobilitat reduïda.
- Els estudiants amb aquest tipus de discapacitat poden absentar-se amb freqüència a causa de la periodicitat de les revisions mèdiques. En aquests casos, com quan sofreixi una crisi o hagi d'absentar-se per seguir un tractament mèdic, és obligatori retardar la convocatòria d'avaluació o el lliurament d'activitats avaluadores.
- Fomentar la creació de grups de treball que facilitin la seva socialització i participació a l'aula.

Discapacitat intel·lectual

Retard mental límit, síndrome de Down, etc.

La discapacitat intel·lectual es caracteritza per limitacions en el funcionament intel·lectual i en la conducta adaptativa que es manifesta a través d'habilitats conceptuals, socials i pràctiques. Si entenem la discapacitat com una expressió de la interacció entre l'estudiant i l'entorn, les habilitats de l'estudiant, les seves possibilitats de participació funcional i l'adequació dels suports són essencials per al seu procés inclusiu. Els estudiants amb discapacitat intel·lectual poden distreure's amb facilitat davant d'estímul externs; per tant, els costa mantenir l'atenció.

Les recomanacions per al professorat d'estudiants amb discapacitat intel·lectual són:

1. Accessibilitat a la comunicació i socialització

- Fomentar la interacció amb els companys, ja que aquests estudiants poden tendir a l'aïllament.
- Donar-los més temps perquè expressin les seves idees i pensaments.

2. Accessibilitat a la informació

- Potenciar l'ús de diferents canals sensorials: auditius, visuals i, si és possible, tàctils.

3. Accessibilitat als espais

- No presenten dificultats relacionades amb l'accessibilitat als espais, encara que l'ús de cartells pictogràfics pot ajudar la seva comprensió.

4. Adaptacions curriculars: continguts, metodologia i avaluació

- Usar materials atractius i vistosos que potenciïn la seva atenció.
- Intentar simular situacions reals que els permetin identificar l'aplicabilitat de les competències que es treballin en classe.
- Diversificar els instruments d'avaluació per recollir dades, com activitats d'aprenentatge, observacions, entrevistes, autoavaluació, etc.
- Evitar que hi hagi sorolls a l'aula que els puguin distreure.
- Concedir-los un 50 % més de temps en les activitats d'avaluació.
- És molt important insistir en els seus assoliments, ja que tenen baixa tolerància a la frustració.

- Donar instruccions senzilles i directes, i permetre'ls l'ús de recursos de suport.
- Dissenyar activitats diferents perquè puguin treballar els mateixos continguts de formes diferents, ja que necessiten més pràctica per aprendre.

Trastorn mental

Trastorns psicòtics, trastorns d'ansietat generalitzada, trastorns de personalitat, anorèxia, depressió, fòbia social, agorafòbia, etc.

Els estudiants amb trastorn mental solen presentar un comportament adaptatiu i emocional alterat, que pot afectar el seu rendiment intel·lectual. Poden presentar dificultats per mantenir la concentració i retenir la informació rellevant, així com problemes per organitzar-se i planificar les tasques.

En aquest cas, les necessitats estan majoritàriament relacionades amb les adaptacions curriculars. En aquest sentit, les recomanacions per al professorat són:

1. Accessibilitat a la comunicació i socialització

- No solen tenir problemes en la comunicació, encara que en ocasions les converses poden girar al voltant de certes temàtiques.

2. Adaptacions curriculars: continguts, metodologia i avaluació

- És important afavorir l'autoestima de l'estudiant.
- Es recomana promoure el treball en grup, perquè els estudiants amb aquest tipus de trastorn puguin relacionar-se amb els seus companys.
- Donar consignes clares i ben estructurades per a la realització de tasques.
- Les activitats d'aprenentatge haurien de simular situacions reals i estar contextualitzades, això els facilitarà fer generalitzacions, promourà l'aprenentatge i els ajudarà a mantenir-se concentrats.
- Si és possible, caldria proporcionar-los els materials amb antelació.
- Flexibilitzar el temps d'execució de les proves o el lliurament d'activitats, especialment si hi hagués tractaments mèdics o crisis.
- Tenir en compte que si l'estudiant estigués seguint algun tractament, pot estar sota els seus efectes, que poden ser somnolència, irritabilitat, etc., amb el qual no hauria de fer proves ni activitats qualificables.

Trastorn general del desenvolupament

Síndrome d'Asperger, autisme, trastorns del desenvolupament no especificats, etc.

Els estudiants amb aquest tipus de trastorns presenten dificultats per seguir les normes socials establertes. Solen tenir dificultats relacionades amb l'expressió i comprensió de la comunicació no verbal. Encara que els estudiants amb síndrome d'Asperger tenen un llenguatge verbal adequat, solen captar la informació de forma literal, per la qual cosa presenten dificultats per comprendre la ironia, el sarcasme, els jocs de paraules, les metàfores, les bromes... A més, presenten un llenguatge verbal idiosincràtic. D'altra banda, solen presentar limitacions en l'organització i planificació de les activitats i la seva capacitat d'atenció pot estar distorsionada (poden passar molt temps fent atenció a alguna cosa que els cridi l'atenció, però poden tenir greus dificultats per centrar-se en altres aspectes potser més rellevants). Els resulta difícil establir mecanismes d'empatia i, sovint, no aconsegueixen controlar les seves emocions. Alguns experimenten dificultats en el control i coordinació de les destreses motrius.

Les recomanacions per al professorat d'estudiants amb trastorn general del desenvolupament estan relacionades amb els aspectes següents:

1. Accessibilitat a la comunicació i socialització

- És convenient mostrar-los pautes per manejar l'entorn.
- Cal vigilar amb l'ús del llenguatge sarcàstic i amb doble sentit, ja que tindran dificultats per comprendre'l.
- És convenient el treball en equip per fomentar la socialització, tenint en compte que al grup hi hagi algun estudiant amb qui se senti bé.
- Es recomana verbalitzar les accions que s'han de realitzar, ja que això facilita l'anticipació.
- En dirigir-nos a un estudiant amb aquest tipus de trastorn, hauríem d'utilitzar un llenguatge lligat a la realitat.
- Com que és la seva àrea de desenvolupament amb majors dificultats, s'aconsella reforçar els assoliments de l'estudiant amb l'objectiu que se senti motivat.
- És beneficiós l'ús d'un to calmat i positiu.

2. Accessibilitat a la informació

- L'accés a la informació hauria de ser simple i molt pautat.
- Evitar l'ús de l'escriptura i utilitzar la tecnologia.

3. Accessibilitat als espais

- Encara que no solen tenir greus dificultats motrius, s'aconsella no realitzar activitats en espais reduïts, amb mobilitat reduïda.

4. Adaptacions curriculars: continguts, metodologia i avaluació

- Amb aquest tipus d'estudiants es recomana seguir una rutina per proporcionar-los seguretat. També s'hauria d'usar un cronograma d'activitats, perquè puguin anticipar les rutines i perquè les activitats siguin predictibles.
- S'ha de respectar el seu ritme de treball, evitant les presses, en cas contrari podem provocar-los ansietat.
- Realitzar activitats reals o que simulin el màxim possible la realitat, ja que tenen dificultats per fer abstraccions. En aquest sentit, l'ús de suports visuals pot ser beneficiós.
- Es recomana crear una agenda equilibrada d'activitats.
- És adequat anticipar els canvis que es produiran.
- Donar més temps per a la realització d'exàmens escrits i, si és possible, oferir-los la possibilitat d'utilitzar l'ordinador.
- En alguns casos és aconsellable reduir els requisits de les activitats i, fins i tot, els continguts, incorporant-hi les preferències temàtiques de l'estudiant.
- Negociar diverses opcions d'activitats.
- Seria aconsellable tenir tutories individuals amb certa assiduitat.

Trastorn de l'aprenentatge

Dislèxia, TDA amb o sense hiperactivitat, etc.

Trastorn per dèficit d'atenció amb o sense hiperactivitat

Els estudiants amb trastorn d'atenció (TDA-H) solen presentar dificultats per mantenir l'atenció, que poden anar associades amb la hiperactivitat i impulsivitat. Això té conseqüències en l'aprenentatge i, segons la persona, poden donar-se les següents situacions: que abandonin les activitats abans d'acabar-les, les facin molt ràpid perquè es cansen o, al contrari, treballin a un ritme més lent.

Les necessitats dels estudiants amb TDA estan directament relacionades amb les metodologies i les activitats que utilitzi el docent. Algunes recomanacions per al professorat amb aquest tipus d'estudiants són:

1. Accessibilitat a la comunicació i socialització

- Facilitar el treball en grup perquè l'alumne desenvolupi les seves competències de socialització.

2. Adaptacions curriculars: continguts, metodologia i avaluació

- Es recomana ajudar l'estudiant a mantenir una agenda actualitzada perquè pugui organitzar-se les tasques.
- Situar els estudiants amb TDA a prop del professor, perquè puguin mantenir contacte visual.
- Facilitar sempre les instruccions per escrit abans d'iniciar una activitat, així, si en algun moment l'estudiant es desconcentra, les podrà consultar.
- Dissenyar activitats d'aprenentatge actives perquè l'estudiant pugui mantenir l'estimulació i per promoure el seu aprenentatge, ja que les probabilitats que retengui alguna cosa en una actitud passiva són relativament baixes.
- Si és possible, dividir les activitats en tasques més breus, la qual cosa li permetrà assolir resultats de forma més immediata.
- Oferir-li la possibilitat de fer proves orals o combinar proves orals amb proves escrites, així com fer proves més breus però freqüents. Alternar preguntes de diferents tipus als exàmens.
- Utilitzar el reforç positiu per promoure els assoliments de l'alumne.

Dislèxia

La dislèxia és una disfunció que afecta l'adquisició i consolidació de les habilitats necessàries per a una lectura fluida i la correcció ortogràfica en l'escriptura, i pot afectar, també, la qualitat expressiva fonamentalment escrita, però també pot ser que hi hagi alteracions en l'expressió oral. Tot això suposa per a l'estudiant, malgrat tenir una capacitat intel·lectual intacta, un enorme esforç per adquirir els coneixements propis dels seus estudis si no s'implementen les mesures d'accessibilitat necessàries. L'estudiant pot tenir problemes de concentració quan llegeix o escriu. La dificultat que té a l'hora de llegir i escriure, i l'ansietat amb què freqüentment s'enfronta a l'estudi fa que no recordi el que ha llegit i que malinterpreti la informació. L'estudiant realitza les activitats de forma lenta i arriba a frustrar-se i bloquejar-se.

Les recomanacions per al professorat d'estudiants amb dislèxia són:

1. Accessibilitat a la informació

- Fomentar l'ús dels diferents canals sensorials i permetre l'ús de qualsevol tecnologia o programa informàtic que permeti a l'estudiant accedir a la informació amb més eficàcia.

2. Adaptacions curriculars: continguts, metodologia i avaluació

- L'estudiant amb dislèxia s'ha d'ubicar a l'aula a la zona amb el menor nombre de distraccions possibles: lluny de les portes d'accés i les finestres, i en llocs amb pocs sorolls.
- Flexibilitzar el temps per realitzar les activitats.
- Proporcionar als estudiants la informació necessària i el temps suficient, i intentar que les classes tinguin una estructura semblant, ja que aquests estudiants treballen millor quan poden organitzar i preveure les tasques.
- Donar-los consignes clares per fer les activitats oralment i per escrit, si és possible, i recordar-los-les les vegades que ho necessitin al llarg de l'activitat.
- Repetir conceptes i informació quan l'estudiant ho demani, com a estratègia d'aprenentatge.
- Preveure la presència d'un assistent que prengui notes a l'aula.
- En l'avaluació, l'alumne hauria de disposar d'un 50 % més del temps. En cas que sigui necessari, hauria de poder descansar alguns instants al llarg d'un examen i disposar dels programes informàtics que utilitzi habitualment: programes lectors, correctors, etc.
- Les dificultats ortogràfiques són una conseqüència de les seves dificultats, no podem ni hem de penalitzar-les, o no s'ha de fer-se de la mateixa manera que amb els estudiants no afectats per aquesta disfunció neurològica.
- En exercicis de càlcul, a més del material tecnològic apropiat, s'ha de permetre la utilització dels codis de colors.

- Proporcionar fulls suplementaris perquè l'estudiant pugui organitzar la seva exposició a través d'esborranys.
- Els exercicis de resposta alternativa poden ser de difícil orientació per a aquests estudiants, s'ha de pensar en formats adequats per a la seva resolució.
- El format del material proporcionat per realitzar l'examen ha de tenir característiques de lectura fàcil: major mida de lletra (12 pts. com a mínim), interlineat d'1,5 i més gran entre preguntes. S'ha de procurar que el llenguatge sigui clar.

REFERÈNCIES PER APROFUNDIR EN EL TEMA

Es presenta una relació d'aportacions d'interès i actualitat per a aquells lectors que vulguin aprofundir en la temàtica, sense que s'hagi buscat l'exhaustivitat.

Algunes referències bibliogràfiques

- Abad, M., Álvarez, P.R. y Castro, J.F. (2008). Apoyo a la integración de estudiantes con discapacidad en la enseñanza universitaria: algunas medidas y propuestas de actuación orientadora. *Educación y diversidad: Revista interuniversitaria de investigación sobre discapacidad e interculturalidad*, 2, 129-150.
- Álvarez, P.R. (2012). Tutoría universitaria inclusiva. Guía de buenas prácticas para la orientación de estudiantes con necesidades educativas específicas. Madrid: Narcea
- Campo, M. A., Verdugo, M. A., Díez, E. y Sancho, I. (2006). Mirando al futuro: comparación crítica de la situación de los servicios españoles de atención a los universitarios con discapacidad. En *Adaptar la Igualdad, Normalizar la Diversidad: II Congreso Nacional sobre Universidad y Discapacidad. XI Reunión del Real Patronato sobre Discapacidad*, (pp. 367-377). Madrid: Universidad Complutense de Madrid, Vicerrectorado de Estudiantes.
- Castro, J.F. y Abad, M. (2009). La incorporación a los estudios superiores: situación del alumnado con discapacidad. *Revista Qurrriculum*, 22, 165-188.
- Díez, E.; Alonso, A.; Verdugo, M. A.; Campo, M.; Sancho, I.; Sánchez, S.; Calvo, I.; Moral, E. (2011). Espacio Europeo de Educación Superior: estándares e indicadores de buenas prácticas para la atención a estudiantes universitarios con discapacidad. Salamanca: Publicaciones del INICO.
- Fernández Batanero, J. M. (2004). Necesidades educativas especiales en el contexto universitario español. *Revista de la Educación Superior (ANUIES)*, vol. XXXIII (3), N° 131, pp. 149-162. Consultado el 24 de agosto de 2007 en <http://www.anuies.mx/servicios/publicaciones/revsup/131/04.html>
- Fernández de Villalta, M. (1988). *Tecnologías de la información y discapacidad*. Madrid: Fundesco.
- Fernández Sanchidrián, R. (2000). Una mirada desde la práctica: plan para la inclusión de personas con discapacidad en la Universidad de Alcalá. En M. Martín Bris y L. M. García de Sotelsek (Coord.). *La educación para la diversidad, múltiples miradas*, (pp. 187-198). Alcalá de Henares: Universidad de Alcalá de Henares, Servicio de Publicaciones,
- Forteza Forteza, D. y Ortego Hernando, J. L. (2003a). Los servicios y programas de apoyo universitarios para personas con discapacidad: estándares de calidad, acción y evaluación. *Revista de Educación Especial*, N° 33 (Ejemplar dedicado a: Diversidad y discapacidad: universidad y vida adulta), pp. 9-26.
- Freixa, M.; Venceslao, M. y Pol, C. (2011). Servicios universitarios de atención a estudiantes con discapacidad: hacia una Universidad más inclusiva. En *XV Congreso Nacional y I Internacional de Modelos de Investigación Educativa*. Madrid: UNED - Asociación Interuniversitaria de Investigación Pedagógica AIDIPE.
- Gairín, J. (2005) (Coord.). *El Pla de tutoria a la universitat*. Barcelona: Servicio de Publicaciones de la UAB.
- Gairín, J.; Muñoz, J. L.; Feixas, M. y Guillamón, C. (2009). La transición secundaria - universidad y la incorporación a la universidad. La acogida de los estudiantes de primer curso. *Revista Española de Pedagogía*, 42, 27-44.

- Gurdián, A. (2002). "Rompiendo prejuicios y provocando rupturas". En Jiménez, R. (Ed.). Las personas con discapacidad en la educación superior. San José: Fundación Justicia y Género. Pp. 127-139.
- Luque Parra, D. J. y Rodríguez Infante, G. (2006). Consideraciones en la intervención psicopedagógica en el alumnado universitario con discapacidad. Docencia e Investigación: Revista de la Escuela Universitaria de Magisterio de Toledo, año 31, nº 16, pp. 241-256. Consultado el 5 de julio de 2007 en http://www.uclm.es/PROFESORADO/RICARDO/Docencia_e_Investigacion/6/alumnado_universitario_discapacidad.doc
- Montero, C. (2002). "Accesibilidad al entorno en los centros de educación superior". En Jiménez, R. (Ed.). Las personas con discapacidad en la educación superior. San José: Fundación Justicia y Género. Pp. 111-123.
- Muñoz, J. L. (2010). "La orientación y la tutoría durante los estudios". En Manzanares, A. (Ed.). Organizar y dirigir en la complejidad. Instituciones educativas en evolución. Madrid: Wolters Kluwer. Pp. 622-632.
- Pérez, A. y Aguilar, D. (2011). "Los procesos de transición académica y el acceso los estudios universitarios del alumnado con necesidades específicas: un análisis desde un enfoque de orientación inclusiva". En XV Congreso Nacional y I Internacional de Modelos de Investigación Educativa. Madrid: UNED - Asociación Interuniversitaria de Investigación Pedagógica AIDIPE.
- Real Patronato sobre discapacidad (2007). Libro blanco sobre universidad y discapacidad. Madrid
- Rubiralta, M. (Coord.). (2011). Las políticas sobre la discapacidad en el sistema universitario español. Gobierno de España: Ministerio de Educación - Secretaría General de Universidades.
- UAP. (2004). Memòria de curs 2003-2004. Unitat d'Assessorament Psicopedagògic de la Universitat Autònoma de Barcelona. Documento policopiado.

Serveis i unitats d'atencióals estudiants amb discapacitat a les universitats

Universitats espanyoles

Guía de Atención a Estudiantes con Discapacidad en la Universidad (Generalitat de Catalunya)
http://www.gencat.cat/diue/doc/doc_40264957_1.pdf
Servicio de Atención a la Discapacidad PIUNE de la Fundación Autónoma Solidaria
<http://www.uab.es/servlet/Satellite/discapacitat-1256191998681.html> Universidad Autónoma de Madrid. Oficina de Acción Solidaria y Coop.
http://www.uam.es/ss/Satellite/es/1242652010877/sinContenido/Area_de_Atencion_a_la_Discapacidad.htm Universidad Complutense de Madrid. Oficina para la Integración de Personas con Discapacidad.
<http://www.ucm.es/?a=directoriorio/oidp&d=directoriorio00072> Universidad de A Coruña. Unidad Univ. ADI.
<http://www.udc.es/cufie/uadi/> Universidad de Alcalá. U. de Integración y Coord. de Políticas de Discapacidad.
<http://www.uah.es/discapacidad/> Universidad de Alicante. Apoyo a Estudiantes con Discapacidad.
<http://web.ua.es/es/cae/p-discapacidad/apoyo-a-estudiantes-con-discapacidad.html> Universidad de Barcelona. Oficina de Programas de Integración. <http://www.ub.edu/integracio/> Universidad de Burgos. Unidad de Apoyo a Estudiantes con Disc.
<http://www.ubu.es/ubu/cm/ubu/temas/ApoyoDiscapacidad> Universidad de Cádiz. SAD.
<http://www.uca.es/discapacidad/> Universidad de Castilla-La Mancha. Servicio de Apoyo al Estudiante con Discapacidad.
http://www.uclm.es/organos/vic_estudiantes/saed/ Universidad de Córdoba. UANE.
<http://www.uco.es/educacion/principal/servicios/uane/index.html> Universidad de Deusto. Ser. de Acc. Soc. e Inc.
http://www.accionsocial.deusto.es/servlet/Satellite/Page/1273757479102/_cast/%231273757479102/UniversidadDeusto/Page/subHomeNoInfTPL Universidad de Extremadura. UAE.
<http://www.unex.es/organizacion/unidades/estudias> Universidad de Girona. PSPD.
<http://www.udg.edu/tabid/11211/Default.aspx> Universidad de Granada. Servicio de Asistencia Estudiantil.
http://ve.ugr.es/pages/sae/atencion_social/necesidades_espanol Universidad de Huelva. OAPD.
<http://www.uhu.es/sacu/discapacitado/index.html> Universidad de La Laguna. Programa de Atención a Estudiantes con Discapacidad.
http://www.ull.es/view/institucional/ull/Ayudas_a_la_discapacidad/es Universidad de Las Palmas. PAED.
<http://www.ulpgc.es/index.php?pagina=accionsocial&ver=discapacitado> Universidad de León. Unidad de Apoyo a Estudiantes con Discapacidad.
<http://servicios.unileon.es/area-de-accesibilidad-y-apoyo-social/unidad-de-apoyo-a-estudiantes-con-discapacidad/> Universidad de Les Illes Balears. OUSPNE. <http://oficinasuport.uib.es/>
Universidad de Lleida. UNI.DIS.CAT. <http://www.udl.cat/es/servicios/tothom.html> Universidad de Málaga. SAAD. <http://www.uma.es/ficha.php?id=49996> Universidad de Murcia. Unidad de Apoyo ECD-NE.
<http://www.um.es/saop/unidad.php> Universidad de Navarra. Universitarios por la Ayuda Social.
<http://www.unav.es/servicio/uas/discapac> Universidad de Oviedo. OENO.
<http://www.uniovi.es/estudiantes/vida/oneo> Universidad de Santiago de Compostela. SPIU.
<http://www.usc.es/gl/servizos/sepiu> Universidad de Sevilla. Unidad de Atención a Estudiantes con Discapacidad.
http://www.sacu.us.es/es/05_041.asp Universidad de Valencia. UIPD. <http://upd.uv.es/> Universidad de Valladolid. SAS.
http://www.uva.es/cocoon_uva/impe/uva/navDirectorio?idSeccion=7733 Guía de Atención a Estudiantes con Discapacidad en la Universidad (Generalitat de Catalunya)
http://www.gencat.cat/diue/doc/doc_40264957_1.pdf
Servicio de Atención a la Discapacidad PIUNE de la Fundación Autónoma Solidaria
<http://www.uab.es/servlet/Satellite/discapacitat-1256191998681.html> Universidad Autónoma de Madrid. Oficina de Acción Solidaria y Coop.

http://www.uam.es/ss/Satellite/es/1242652010877/sinContenido/Area_de_Atencion_a_la_Discapacidad.htm

Universidad Complutense de Madrid. Oficina para la Integración de Personas con Discapacidad.
<http://www.ucm.es/?a=directorio/oipd&d=directorio00072>

Universidad de A Coruña. Unidad Univ. ADI. <http://www.udc.es/cufie/uadi/>

Universidad de Alcalá. U. de Integración y Coord. de Políticas de Discapacidad.
<http://www.uah.es/discapacidad/>

Universidad de Alicante. Apoyo a Estudiantes con Discapacidad. <http://web.ua.es/es/cae/p-discapacidad/apoyo-a-estudiantes-con-discapacidad.html>

Universidad de Barcelona. Oficina de Programas de Integración. <http://www.ub.edu/integracio/>

Universidad de Burgos. Unidad de Apoyo a Estudiantes con Disc.
<http://www.ubu.es/ubu/cm/ubu/temas/ApoyoDiscapacidad>

Universidad de Cádiz. SAD. <http://www.uca.es/discapacidad/>

Universidad de Castilla-La Mancha. Servicio de Apoyo al Estudiante con Discapacidad.
http://www.uclm.es/organos/vic_estudiantes/saed/

Universidad de Córdoba. UANE. <http://www.uco.es/educacion/principal/servicios/uane/index.html>

Universidad de Deusto. Ser. de Acc. Soc. e Inc.
<http://www.accionsocial.deusto.es/servlet/Satellite/Page/1273757479102/cast/%231273757479102/UniversidadDeusto/Page/subHomeNoInfTPL>

Universidad de Extremadura. UAE. <http://www.unex.es/organizacion/unidades/estudios>

Universidad de Girona. PSPD. <http://www.udg.edu/tabid/11211/Default.aspx>

Universidad de Granada. Servicio de Asistencia Estudiantil.
http://ve.ugr.es/pages/sae/atencion_social/necesidades_espanol

Universidad de Huelva. OAPD. <http://www.uhu.es/sacu/discapacitado/index.html>

Universidad de La Laguna. Programa de Atención a Estudiantes con Discapacidad.
http://www.ull.es/view/institucional/ull/Ayudas_a_la_discapacidad/es

Universidad de Las Palmas. PAED.
<http://www.ulpgc.es/index.php?pagina=accionsocial&ver=discapacitado>

Universidad de León. Unidad de Apoyo a Estudiantes con Discapacidad.
<http://servicios.unileon.es/area-de-accesibilidad-y-apoyo-social/unidad-de-apoyo-a-estudiantes-con-discapacidad/>

Universidad de Les Illes Balears. OUSPNE. <http://oficinasuport.uib.es/>

Universidad de Lleida. UNI.DIS.CAT. <http://www.udl.cat/es/servicios/tothom.html>

Universidad de Málaga. SAAD. <http://www.uma.es/ficha.php?id=49996>

Universidad de Murcia. Unidad de Apoyo ECD-NE. <http://www.um.es/saop/unidad.php>

Universidad de Navarra. Universitarios por la Ayuda Social.
<http://www.unav.es/servicio/uas/discapac>

Universidad de Oviedo. OENO. <http://www.uniovi.es/estudiantes/vida/oneo>

Universidad de Santiago de Compostela. SPIU. <http://www.usc.es/gl/servizos/sepiu>

Universidad de Sevilla. Unidad de Atención a Estudiantes con Discapacidad.
http://www.sacu.us.es/es/05_041.asp

Universidad de Valencia. UIPD. <http://upd.uv.es/>

Universidad de Valladolid. SAS.
http://www.uva.es/cocoon_uva/impe/uva/navDirectorio?idSeccion=7733

Universidad de Vigo. Atención al Discapacitado.
http://extension.uvigo.es/extension_gl/discapacidade/

Universidad de Zaragoza. OUAD. <http://ouad.unizar.es/>

Universidad del País Vasco. Servicio de Atención a Personas con Disc.
<http://www.ikasleak.ehu.es/p202-shdischm/es/>

Universidad Jaume I. Programa de Atención a la Diversidad. <http://www.uji.es/serveis/use/enee/>

Universidad Nacional de Educación a Distancia. UNIDIS.
http://portal.uned.es/portal/page?_pageid=93,154331&_dad=portal&_schema=PORTAL

Universidad Politécnica de Cataluña. PAD. <http://www.univers.upc.edu/discapacitats>

Universidad Politécnica de Madrid. Unidad de Atención a la Discapacidad.
<http://www.upm.es/institucional/UPM/CompromisoSocial/UnidadAtencionDiscapacidad>

Universidad Politécnica de Valencia. Fundación CEDAT. <http://www.fundacioncedat.org/>
 Universidad Pompeu Fabra. Soporte a Estudiantes con Discapacidad.
<http://www.upf.edu/upfinclusio/>
 Universidad Pública de Navarra. AS-D-V-US. <http://www1.unavarra.es/unidadaccionesocial>
 Universidad Rovira i Virgili. Atención a la Discapacidad.
http://www.urv.cat/atencio_discapacitat/index.html
 Universidad de Vigo. Atención al Discapacitado. http://extension.uvigo.es/extension_gl/discapacidade/
 Universidad de Zaragoza. OUAD. <http://ouad.unizar.es/> Universidad del País Vasco. Servicio de Atención a
 Personas con Disc.
<http://www.ikasleak.ehu.es/p202-shdischm/es/>
 Universidad Jaume I. Programa de Atención a la Diversidad. <http://www.uji.es/serveis/use/enee/>
 Universidad Nacional de Educación a Distancia. UNIDIS.
http://portal.uned.es/portal/page?_pageid=93,154331&_dad=portal&_schema=PORTAL
 Universidad Politécnica de Cataluña. PAD. <http://www.univers.upc.edu/discapacitats>
 Universidad Politécnica de Madrid. Unidad de Atención a la Discapacidad.
<http://www.upm.es/institucional/UPM/CompromisoSocial/UnidadAtencionDiscapacidad>
 Universidad Politécnica de Valencia. Fundación CEDAT. <http://www.fundacioncedat.org/>
 Universidad Pompeu Fabra. Soporte a Estudiantes con Discapacidad.
<http://www.upf.edu/upfinclusio/> Universidad Pública de Navarra. AS-D-V-US.
<http://www1.unavarra.es/unidadaccionesocial>
 Universidad Rovira i Virgili. Atención a la Discapacidad. http://www.urv.cat/atencio_discapacitat/index.html

Algunes universitats estrangeres

Ghent University. <http://www.ugent.be/en/teaching/studysupport>
 Karolinska Institutet. <http://ki.se/ki/jsp/polopoly.jsp?d=13883&a=249&l=en>
 Pierre and Marie Curie University. http://www.upmc.fr/en/campus_life_section/disability.html
 Universidad de Limerick. <http://www3.ul.ie/courses/supportingyou.shtml>
 Universidad de Oporto. <http://sdi.letras.up.pt/default.aspx?pg=saedup.ascx&m=11>
 Universidad de Padua. http://www.unipd.it/unipdWAR/page/unipd_en/students_en1/en_Book18_Page7
 University of Cambridge. <http://www.admin.cam.ac.uk/univ/disability/students/academic.html>
<http://www.admin.cam.ac.uk/univ/disability/students/>
 University of Copenhagen. <http://www.ku.dk/>,
<http://www.studraadgiv.dk/Default.aspx?AreaID=58>
 University of Helsinki. http://www.helsinki.fi/studying/career_services.shtml
 University of Munich. <http://www.en.uni-muenchen.de/index.html>
http://www.en.uni-muenchen.de/about_lmuequal_opportunities/index.html
 University of Oxford. <http://www.ox.ac.uk/students/shw/>
 Utrecht University.
<http://www.uu.nl/EN/informationfor/students/studentcounselling/studentswithdisabilities/Pages/default.aspx>
 Ghent University. <http://www.ugent.be/en/teaching/studysupport>
 Karolinska Institutet. <http://ki.se/ki/jsp/polopoly.jsp?d=13883&a=249&l=en>
 Pierre and Marie Curie University. http://www.upmc.fr/en/campus_life_section/disability.html
 Universidad de Limerick. <http://www3.ul.ie/courses/supportingyou.shtml>
 Universidad de Oporto. <http://sdi.letras.up.pt/default.aspx?pg=saedup.ascx&m=11>
 Universidad de Padua.
http://www.unipd.it/unipdWAR/page/unipd_en/students_en1/en_Book18_Page7
 University of Cambridge. <http://www.admin.cam.ac.uk/univ/disability/students/academic.html>,
<http://www.admin.cam.ac.uk/univ/disability/students/>
 University of Copenhagen. <http://www.ku.dk/>,
<http://www.studraadgiv.dk/Default.aspx?AreaID=58>
 University of Helsinki. http://www.helsinki.fi/studying/career_services.shtml
 University of Munich. <http://www.en.uni-muenchen.de/index.html> http://www.en.uni-muenchen.de/about_lmuequal_opportunities/index.html
 University of Oxford. <http://www.ox.ac.uk/students/shw/>

Utrecht University.

<http://www.uu.nl/EN/informationfor/students/studentcounselling/studentswithdisabilities/Pages/default.aspx>